

מה יבעיח את קיומנו?

האסטרטגיה-רבתי של מדינת ישראל עברה טלטלות במשך השנים, וגרסאותיה השונות עיצבו את מדיניות מנהיגיה מעל ומעבר לדיכטומיות של ימין ושמאל. עיון בפעולותיו של נתניהו לאורך השנים מראה כי הוא שב לעקרונות הבסיסיים שעיצב בן-גוריון

אחת הטענות הנפוצות ביותר בדיון הפוליטי בישראל היא שלישראל אין אסטרטגיה; גרסה מוכרת במיוחד של טענה זו היא האמירה המיוחסת לשר החוץ האמריקני הנרי קיסינג'ר, שלפיה לישראל יש רק מדיניות פנים, לא מדיניות חוץ. בדומה לכך, בזמן מבצע צוק איתן ב-2014, התלונן פרופ' אביעד קליינברג: "פון-קלאוזביץ הכריז שהמלחמה היא המשך המדיניות בדרכים אחרות. קלאוזביץ לא העלה בדעתו מצב שבו למדינה אין מדיניות. אבל יש חיה כזאת: למדינת ישראל אין מדיניות, ועל כן המלחמה, מבחינתה, היא המשך המלחמה בדרכים אחרות"; הוא סבר שלישראל רק מדיניות אחת: "היא רוצה לספח בשקט".¹

אולם לאמתו של דבר, כפי שאבקש להראות במאמר זה, זוהי טעות. לישראל הייתה מאז ומתמיד תפיסה אסטרטגית ואסטרטגיה-רבתי, ואפשר להבחין בין כמה גישות מובהקות ומתמשכות של אסטרטגיה-רבתי; אכן, נראה שגם בתקופת כהונתו של בנימין נתניהו בתפקיד ראש הממשלה יש לישראל תפיסה סדורה מסוג זה, גם אם, מסיבות שאציע כהשערה בהמשך, אין הוא טורח לפרט אותה.

ד"ר יגיל הנקין הוא היסטוריון צבאי.

מהי אסטרטגיה-רבתי?

הביטוי "אסטרטגיה" מגיע מ"סטרטגוס" היווני, כלומר "מפקד צבאי". אסטרטגיה היא דרך נבחרת להשגת יעדים בתנאי אי-ודאות, ובהתאמה, אסטרטגיה-רבתי היא הדרך הכוללת של מדינה להשגת יעדיה. החוקר האמריקני ויליאם מארטל מגדיר אותה כתפיסה שעניינה גלובלי, טווח הזמן שלה הוא עשרות שנים, יעדיה הם "המטרות הפוליטיות העליונות" (יהיו אשר יהיו), והיא כוללת את כל צורות הכוח שהמדינה יודעת להפעיל: צבאי, דיפלומטי, כלכלי, מדיני, ומידעי.² במילים פשוטות: אסטרטגיה-רבתי, שאפשר לתארה גם כ"אסטרטגיה לאומית", היא האיחוד של כל סוגי האסטרטגיה של מדינה – צבאית, כלכלית ומדינית – למען אותה מטרה.

יש הטוענים כי רק למעצמות יכולה להיות אסטרטגיה-רבתי, שכן כל המדינות הקטנות ורוב הבינוניות אינן באמת חופשיות לגבש את יעדיהן בעצמן, והן כבולות להשפעה חיצונית. "החזקים", מצטטת גישה זו את ההיסטוריון היווני תוקידידס, "עושים מה שברצונם, בעוד החלשים מקבלים מה שהם נאלצים לקבל".³

אולם בפועל נדמה כי טענה זו מרחיקה לכת. ראשית, אין מדינה, גם לא מעצמה, שהיא באמת חופשית מהשפעה חיצונית ויכולה לנהל את ענייניה בלי שום התחשבות באחרות. שנית, גם מדינות קטנות יחסית הוכיחו כי הן יכולות לנצל מצבים, להתמודד עם אילוצים, ולקבוע לעצמן את הדרך שתלכנה בה. כך, למשל, במצרים הדגימו גמאל עבד אל-נאצר, בשנות כהונתו הראשונות, ואנואר א-סאדאת, בשנות השבעים, שמדינה בינונית יכולה לנצל את המתחים בין שתי מעצמות כדי לקדם את עצמה וליצור תחרות על תמיכתה. בדוגמה מפורסמת אחרת, שווייץ נהנתה משקט יחסי במהלך המאות ה-19 וה-20, לא בזכות היותה מעצמה אלא משום שהאסטרטגיה-רבתי שלה הייתה ליצור מצב שבו המעצמות השונות תשתכנענה כי התועלת בכיבושה אינה מצדיקה את הטרחה (לצד מנה גדושה של מזל).

אסטרטגיה רבתי דורשת זמן לגיבוש, ובדרך כלל אינה לגמרי עקבית: גם אם קיימת הסכמה על רכיביה, קשה להסכים על הדרך להגיע אליהם. עם זאת, אסטרטגיה-רבתי אינה חייבת להיות מסובכת. בקטע מפורסם מהסדרה הבריטית 'כן, אדוני השר' מסביר האמפרי אפלבי לשר ג'ים האקר: "לבריטניה תמיד היה אותו יעד של מדיניות חוץ, לפחות למשך חמש מאות שנה: ליצור אירופה מפולגת". ההסבר הזה מדהים, כיוון שהוא נכון כמעט לגמרי. אחד מיעדיה המרכזיים של מדיניות החוץ הבריטית במשך מאות בשנים אכן היה למנוע דומיננטיות של מדינה בודדת באירופה, תהא אשר תהא. בהתאם לכך הצהיר ב-1848 הרון פאלמרסטון, אז שר החוץ הבריטי: "אין לנו בעלי ברית נצחיים ואין לנו אויבים תמידיים. האינטרסים שלנו הם נצחיים ותמידיים, וחובתנו לנהוג לפי אינטרסים אלה". אם כן, את האסטרטגיה-רבתי של בריטניה במאה ה-19 אפשר לתמצת במשפט אחד. הפרטים, כמובן, מסובכים הרבה יותר.

גם את יעדי האסטרטגיה-רבתי של ישראל אפשר לתמצת במשפט אחד, המופיע ב"התקווה": "להיות עם חופשי בארצנו". יעד זה חוזר במגילת העצמאות כאשר היא קובעת כי "זוהי זכותו הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם ועם עומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית". עוד קובעת המגילה כי על מדינה זו להיות "הגשמת שאיפת הדורות לגאולת ישראל".

דומים לכך היעדים שפורטו במסקנות ועדת מרידור, שעסקה בתפיסת הביטחון, משנת 2006: "הבטחת קיומה של מדינת ישראל, הגנת שלמותה הטריטוריאלית וביטחון אזרחיה... שמירת צביונה כמדינה יהודית ודמוקרטית וכבית לעם היהודי... חיזוק מעמדה הבינלאומי והאזורי".⁵ אם כן, הישרדותה ושגשוגה של מדינת ישראל, כמדינה יהודית ודמוקרטית במרחב שעדיין לא השלים עמה, הם, אפוא, היעד הפשוט והבלעדי העומד בבסיס האסטרטגיה-רבתי של מדינת ישראל לאורך השנים. את התשובות השונות שניתנו לאורך השנים לשאלה כיצד יש לממש מטרות אלו באופן המוצלח והיעיל ביותר, אנסה לנתח במאמר שלפנינו. אין אני מבקש לקבוע כאן מהי האסטרטגיה הנכונה, אלא לתאר איזו אסטרטגיה ננקטה בנקודת זמן מסוימת ומה היו הסיבות שהביאו לכך – בין אם הן נכונות בעיני ובין אם שגויות.

קיר ברזל ושיתוף פעולה: הגרסה הראשונה של אסטרטגיה-רבתי

אפשר לומר שלאורך שנותיה, ישראל נעה בין שתי תפיסות אסטרטגיה-רבתי עיקריות: אסטרטגיה של שיתוף פעולה ואסטרטגיה של הסכמים.

הראשונה אפיינה את ימי דוד בן-גוריון, ובמידה רבה היא נותרה בתוקפה עד הסכם הביניים בין ישראל למצרים בשנת 1975; התפיסה השנייה אפיינה את התקופה שבין הסכם הביניים לבין הנסיגה בשנת 2000. מאז, הכף החלה לנטות חזרה, ובתקופת נתניהו נראה שחלקים רבים מהאסטרטגיה-רבתי מזכירים במובהק את זו של תקופת בן-גוריון.

נקודת הפתיחה של האסטרטגיה הראשונה היא מאמרו המפורסם של זאב ז'בוטינסקי מ-1923, "קיר הברזל".

"כל עוד יש לערבים אפילו זיק של תקווה להיפטר מאתנו, הם לא ימכרו את תקוותם זו [...] רק [...] כאשר בקיר הברזל לא נראה עוד אף לא סדק אחד [...] יבואו אלינו המתונים האלה ובידם הצעה לווייתורים הדדיים [...] במילים אחרות, בשבילנו הדרך היחידה להסכם בעתיד מתבטאת בהסתלקות מוחלטת מכל הניסיונות להגיע להסכם בהווה".⁶ [ההדגשה שלי. י"ה]

קיימת הסכמה נרחבת כי תפיסה זו השפיעה על עיצוב תפיסת הביטחון של בן-גוריון והאסטרטגיה שלו, גם אם לא הודה בכך באופן רשמי. משמעותה הברורה היא שהסכמים הם אופן של ייצוג שלום קיים וריאלי, ולא אופן של ייצור מצב כזה. לפי תפיסה זו, רק אחרי שלמעשה ישרור שלום, יהיה טעם לחתום על הסכם שלום; ומכיוון שמציאות של שלום אינה ריאלית, אין סיבה לחתור לחתימה על הסכם. כך, למשל, הסביר זאת בן-גוריון בשתי הזדמנויות בשנת 1955:

נניח שהיינו יוצאים במלחמה יזומה על ידינו נגד הערבים, והיינו מנצחים אותם [...] כלום [...] יהפכו לידידים שלנו? ואם נכבוש ארצות נוספות, מה נעשה לערבים היושבים בתוכן, ואם נגרש אותם [...] איך נחזיק שממות נוספות כשאין לנו די יהודים ליישב גם את השממה שבידינו?⁷

אילו הערבים היו מנצחים ב-1948 [...] היו משמידים אותנו. הם זוממים לעשות זאת בסיבוב שני, ואם לא יצליחו – בסיבוב שלישי.⁸

רכיבי אסטרטגיית שיתוף הפעולה התפתחו בנסיבות המיוחדות של שנותיה הראשונות של המדינה, שהייתה אז לא רק "מדינה קטנה ומוקפת אויבים", אלא גם חסרת חברים. היחסים המיוחדים עם ארה"ב עוד לא היו קיימים, ולמעשה, בממשל האמריקני היה רוב נגד תמיכה בהקמת מדינת ישראל; התנגדות משמעותית התקיימה גם לאחר מכן (ב-1953 בחר הנרי ביירוד, אז עוזר מזכיר המדינה האמריקני, להציג את תכניתו למזרח התיכון בכנס של ארגון יהודי אנטי-ציוני).

גם מבחינה כלכלית ישראל הייתה רחוקה מלהיות מעצמה. רק הברית החדשה שנרקמה והלכה עם צרפת החלה לשנות זאת. חודש טרום מבצע קדש, ב-1956, בעיצומם של המגעים עם צרפת, בישר בן-גוריון בישיבת מפלגתו: "בפעם הראשונה מסתמן באופק שישראל לא תהיה לגמרי בלי בעל ברית בעולם".⁹

עקרונות אלה חייבים להיות לנגד עינינו אם רצונו להבין את האסטרטגיה של בן-גוריון: הסתמכות ישראל על כוחה שלה, השגת שיתוף פעולה עם מעצמה כבעלת ברית, ומניעת הבידוד בזירה הבינלאומית. את השלושה הללו חתר בן-גוריון לממש כל ימי מנהיגותו. הכוונה לא הייתה בהכרח לתפקיד שהאמריקנים ממלאים בימינו, אך בהחלט הייתה שאיפה להשיג תמיכה מצד מעצמה, ולכל הפחות להבטיח הימנעות מהתערבות נגד ישראל. כשישראל יצאה למלחמת סיני, למשל, מניע חשוב היה הצורך הצרפתי בפעולה נגד נאצר והרצון לגמול לצרפת על סיועה לישראל בנשק איכותי.

למעשה, שורשה של שיטת בן-גוריון נטוע זמן רב טרם קום המדינה. עוד מתקופת תמיכתו ב"התעתמנות" (קבלת אזורות עות'מאנית) לפני מלחמת העולם הראשונה, אפשר למצוא אצלו את הרצון לגלות נאמנות למעצמה מסוימת – אז האימפריה העות'מאנית – כדי לזכות בתמיכתה; לאחר המלחמה, אותו רצון הוביל לניסיון להעמיד את התנועה הציונית

כגורם יציב ופרו-בריטי, שהבריטים יכולים לסמוך עליו; וכאמור, לאחר קום המדינה, היה זה אותו רצון שהניע את בן-גוריון לחתור לשיתוף פעולה עם צרפת ובריטניה.

תחת תפיסה זו חיפשה ישראל תמיכה (ולפחות אי התנגדות) של מעצמה למעשה ופעולותיה, אך יש לשים לב שלא דווקא מעצמה מסוימת. ב-1957 ציין בן-גוריון: "מזמן שאני מכהן כשר ביטחון, קבעתי לי, לגבי צה"ל, שני כללים: אחד חיובי ואחד שלילי"; החיובי היה שצה"ל צריך להיות חזק מספיק כדי לנצח את כל צבאות ערב, אם ייאלץ להילחם נגדם, והשלילי היה "לא לסבך אף פעם את צה"ל במלחמה נגד צבא אירופי, אמריקני, רוסי ובדומה להם".¹⁰ הסתמכות עצמית ויחסים תקינים עם המעצמות – זה היה לזו האסטרטגיה-רבתי של בן-גוריון.

הרצון לקבל גיבוי ממעצמה הוביל לכך שמעשיו של בן-גוריון סתרו לפעמים אחד מן המשפטים המפורסמים ביותר שלו: "לא חשוב מה יאמרו הגויים, חשוב מה יעשו היהודים". הגם שבעניינים חיוניים לא היסס בן-גוריון להתעמת עם העולם (זכורה קביעתו, בתגובה למברק שהודיע לו כי לעמדה הישראלית נגד בנאום ירושלים יש סיכוי לקבל רק את קולה של ישראל: "כן, אבל זה הקול המכריע!"),¹¹ הוא תמיד הושפע מעמדת המעצמות ומעשיהן.

לחץ של מעצמות סילק את ישראל מסיני במבצע חורב בשלהי מלחמת העצמאות; איומים מצד הסובייטים, וביתר שאת לחץ אמריקני, הובילו את ישראל לסגת מסיני לאחר מבצע קדש. בפגישתו המפורסמת של בן-גוריון עם יצחק רבין במאי 1967, שהובילה את האחרון להתמוטטות עצבים, האשים "הזקן" את רבין שהוא "סיכן את ביטחון ישראל": "הבאתם את המדינה למצב חמור ביותר". וכפי שציטט זאת רבין עצמו, "אנחנו במצוקה קשה. עומדים מבודדים, שלא כמו בעבר", ולכן "לא צריך לצאת למלחמה".¹² עומדים מבודדים – קרי ללא גיבוי מעצמתי, בניגוד לעקרונות של בן-גוריון.

גיבוי מעצמתי ותמיכה היה חשובים לישראל יותר מאשר כיבוש שטח נוסף, גם כזה שהיה לה קשר אליו. ב-1956 העלה בן גוריון, בוועידת סבר הסודית שקדמה למלחמת סיני, רעיון לחלוקה מחודשת של המזרח התיכון (אולי מפני שסבר כי הצרפתים והבריטים מתכננים זאת ממילא); אך ברגע שהצרפתים הבהירו כי הדבר אינו על הפרק, הוא לא ניסה לשפר את גבולותיה של ישראל, וגם בהמשך לא ניצל משברים כדי לנסות ו'לחטוף' שטח.¹³ זמן קצר לפני המבצע הסביר בן-גוריון בממשלה:

איני יודע מה יהיה גורל סיני. אנחנו מעוניינים קודם כל בחוף אילת ובמצרים. אני יכול לתאר לי שיהיו כוחות כאלה שיכריחו אותנו לעזוב. [...] ואני חושש מאמריקה יותר מכולם. אמריקה תכריח אותנו לצאת. אמריקה אינה צריכה לשלוח צבא. אמריקה יכולה להגיד שהיא מפסיקה את היחסים הדיפלומטיים, מפסיקה את המגבית ואת המלווה ועוד. היא תשב ותשקול מה יותר חשוב לה – אנו או הערבים [...] אם יהיה שלום פסיבי איתנו אני אקבל זאת; העיקר הוא חופש השיט. יש לנו אמנם יחס אמוציונלי ליטבת [האי

טייראן], אבל אני מוכן לוותר על זאת, לא זה העיקר. העיקר הוא שגם אם אנו לא נהיה שם יהיה לנו חופש שיט.¹⁴

מעל לכל אלה, המדיניות הישראלית חיפשה **שיתופי פעולה** – לא במובן של קבוצת מדינות המנהלת מלחמה יחד, כגון בעלות הברית במלחמת העולם השנייה ושל ברית דוגמת נאט"ו וברית ורשה, אלא במובן של קשרים בלתי פורמליים ושיתוף פעולה המבוססים על אינטרסים משותפים. פריצות הדרך המוכרות החלו בשנת 1957, אז כרתה ישראל ברית עם טורקיה ולאחר מכן שיפרה את יחסיה עם איראן,¹⁵ וכן כרתה ברית עם אתיופיה. מכלול הבריתות נודע בכינוי "ברית הפריפריות", אולם יש להדגיש כי אלו לא היוו ברית אחת מרובת משתתפים, אלא סדרת בריתות עצמאיות. שיתופי הפעולה והבריתות על פי רוב לא כללו הסכמים חתומים, ומה שנחתם נשמר לעתים קרובות בסוד.

שיתוף הפעולה שאפיין את ברית הפריפריות התבסס על אינטרסים, ומטבע הדברים היה פחות פורמלי ופחות מחייב מהסכם. מצד שני, המחיר ששני הצדדים שילמו על שיתוף הפעולה היה נמוך בהרבה מזה שהיו משלמים בחתימה על הסכם. הסכם רשמי מחייב את הצדדים להצהיר על עמדותיהם זה כלפי זה, ולחשוף את העמדות לביקורת פנימית וחיצונית שמחירה עלול להיות גבוה מדי. שיתוף פעולה משול לזוג המחליט לחיות יחד, והסכם דומה לזוג המחליט להתחתן. בשני המקרים החיים הופכים למשותפים, אבל המחויבות הגלומה בנישואין – ומחיר הכישלון – גבוהים הרבה יותר.

מאז 1949, כל ההסכמים שישאל חתמה עם שכנותיה, מדינות ערב, היו הסכמי שביתת נשק, שבאופן מוצהר לא היו ולא נועדו להיות הסכמי קבע. הניסיונות של מעצמות המערב להוביל להסכם קבע בין ישראל למצרים או מדינות ערב אחרות כשלו מסיבה פשוטה: שני הצדדים לא היו מוכנים לשלם את המחיר שהסכם פומבי ידרוש מהם. הבולטת בתכניות, תכנית אלפא (1955), דרשה מישראל לוותר על נתח מכובד מהנגב לטובת קשר יבשתי בין מצרים לירדן, כמבוא להסכם בין הצדדים, ואילו ממצרים דרשה להכיר בישראל. שני הצדדים לא ראו את ההתחייבויות הפומביות והתשלום הברור – אם בקרקע או בהכרה – כמצדיקים זאת (נאצר תמה אם המציעים רוצים שהוא יירצח).¹⁶

מאמצייה של מדינת ישראל באפריקה, גם הם היו חלק ממדיניות שיתופי הפעולה: מדינות ידידותיות פירושן הרמת אצבעות באו"ם, עקיפת החרם הערבי והגדלת האפשרות להשלמת האספקה החסרה לישראל. אתיופיה, למשל, מכרה לישראל בשר בקר, וסיפקה לספינות הדיג שלה בים סוף גישה לנמל. אפשר גם שהסיבה להתמקדות באפריקה הייתה שמדינות "בכירות" יותר נטו לא להתחשב במדינה הצעירה, וישראל קוששה יחסים עם מי שיכולה הייתה לקושש;¹⁷ לישראל אמנם לא היה הרבה מה להציע למדינות מפותחות, אולם למדינות מתפתחות – דווקא כן: בתחום הכלכלי והצבאי כאחד.

הניסיון להתקשר עם מדינות כאלו היה חלק אינטגרלי מאותה אסטרטגיה רבת-יציירת בסיס רחב ככל האפשר לישראל, והתמודדות עם ניסיונות החרם על ידי הפיכת ישראל

למועילה. חלק מהבריתות היו עם מדינות עוינות מבחינה פורמלית, כגון פעולותיו של המוסד ממרוקו בשנות השישים. בריתות אחרות נוצרו עם גורמים לא מדינתיים, כגון אספקת נשק למורדים בתימן, שהעסיקו את מצרים במלחמה ארוכה ומתישה (לשמחתה של ישראל), וכמובן הסיוע לכורדים, שב-1966 הוביל להשמדתה של חטיבה עיראקית, במבצע שבמידה רבה תוכנן ובוצע על ידי צורי שגיא, אז ראש המשלחת הצבאית הקטנה של ישראל.¹⁸ שיתופי הפעולה סייעו לישראל כלכלית, והסיוע הישראלי לכורדים או למורדים בתימן הקשה על מדינות ערב – ובכך הסיט אותן, במידה מסוימת, מעיסוק בישראל.

מלחמת ששת הימים התרחשה, במידה רבה, כיוון שישאל לא הצליחה להשיג תמיכת מעצמה, בניגוד לתנאי הבסיס של בן-גוריון. המזרח התיכון כבר לא היה אזור רב-מעצמתי, אלא דו-מעצמתי. ברית המועצות הייתה אנטי-ישראלית במובהק, וישראל לא מצאה מעצמה אחרת שתאזן אותה. צרפת, הידידה לשעבר, איימה על ישראל כי לא תעמוד לצידה אם תפתח במתקפת מגע; ארה"ב, שבשנת 1957 ערבה לחופש השיט במצרי טיראן, עשתה כל שביכולתה להימנע ממחויבות לערבותה. הנשיא ג'ונסון, נוסף על מס שפתיים בלבד לפתיחת המצרים, הודיע לשגריר אבא אבן ב-26 במאי 1967, בנעימת אזהרה בלתי מוסתרת: "ישראל לא תהיה לבד, אלא אם היא תחליט ללכת לבד. איננו יכולים לדמיין שהיא תקבל החלטה זו".¹⁹ במצב כזה, אין פלא שבן-גוריון התרעם מאוד על רבין: הרעיון של לחימה בבידוד נגד חזית משותפת של מדינות ערב – הנהגות מתמיכה סובייטית מוצהרת – סתר את עקרונותיו האסטרטגיים.²⁰

סגירת מצרי טיראן, כפי שראתה זאת הנהגת המדינה, לא הותירה לישראל ברירה. סחר החוץ של ישראל היה תלוי באותו זמן במצרי טיראן ובמצרי גיברלטר. אך בין השניים היה הבדל בולט: מצרי גיברלטר הם הכניסה דרך הים התיכון, והם לא היו צפויים להיחסם בשום תסריט ריאלי. לעומת זאת, חסימת מצרי טיראן – כלומר, חסימת ים סוף כשגם תעלת סואץ חסומה – משמעותה הייתה ניתוק ישראל מאפריקה ומדרום ומזרח אסיה. הצירוף של הפגיעה הקשה בחופש השיט והאיום המצרי לא הותיר לישראל ברירה. היא יצאה למלחמה לבדה – ונחלה ניצחון מזהיר.

ההיבט באסטרטגיה-רבתי שלפיו ישראל תשלוט בביטחונה בעצמה משתקף בהחלטה לצאת למלחמת ששת הימים. עוד משתקף בהחלטה זו העיקרון כי הסכם שלום ישקף מצב קיים שבו הערבים מיואשים מהניסיון להשמיד את ישראל. את החלטת הממשלה הסודית מ-19 ביוני 1967, שהביעה נכונות לוותר על כל סיני ורמת הגולן תמורת שלום מלא (והשאירה את עזה בידי ישראל ואת יהודה ושומרון ב"צריך עיון"),²¹ צריך כנראה לפרש בהקשר של תוצאות מלחמת סיני עשור קודם לכן: ישראל הניחה כי כמו באותה מלחמה, גם הפעם המעצמות יאלצו לסגת – והשאלה היחידה שנותרה היא מה תוכל לקבל תמורת הסכמתה.

עם זאת, העובדה שישראל סירבה לסגת מירושלים, והעובדה שבלחץ חלק מחברי הממשלה הוחלט במהירות שגבול הביטחון של ישראל במזרח יהיה הירדן, הראו היטב כי התפיסה הבסיסית לא השתנתה: ישראל עדיין הסתמכה בראש ובראשונה על עצמה, כדי להבטיח את ביטחונה, ובניגוד לנכונות הנסיגה בפני סוריה ומצרים, וביתר התאמה לאסטרטגיה-רבתי, לירדן ישראל לא הסכימה לוותר; זאת בשל העובדה שלירדן לא הייתה זכות חוקית על יהודה ושומרון; מפני חולשתה של ירדן; בגלל ירושלים; ומכיוון שמבחינת ישראל השטח היה ערובה טובה יותר לביטחון מאשר הסכם.²² כבר ב-29 ביוני 1969 קבעו ראשי המטות האמריקנים כי "מבחינה צבאית טהורה, ישראל תצטרך לשמור [בידיה] חלק מהשטח התפוס כדי לספק גבולות בני הגנה",²³ והמונח הפך במהירות לרווח מאוד.

כיוון שהתפיסה האסטרטגית הבסיסית הביאה בחשבון "סיבוב שלישי", וכיוון שההנחה – ברוח ז'בוטינסקי – הייתה כי רק ייאושם של הערבים ממלחמה יביא לשלום, אין פלא שלמרות נכונותה של גולדה מאיר, עד ספטמבר 1973, לנהל משא ומתן סודי עם המצרים, ההצעות המצריות לא הבשילו לכדי הסכם, בין אם סאדאת תכנן מלחמה בכל מקרה ובין אם לאו. אם, לפי אותה תפיסה, הסכם מוצלח מייצג מציאות ולא מייצר אותה, אזי הגעה להסכם הכולל ויתור על נכסים חיוניים למדינת ישראל אינה הגיונית; אם המציאות מפגרת אחרי ההסכם, אזי הוא עלול להיות דווקא מקפצה למלחמה במקום מגלשה לשלום.

התפיסה הרואה במדיניות הישראלית סרבנות עיקשת בלבד ומטילה עליה את האשמה הבלעדית לכישלון המגעים מחמיצה, אפוא, לא רק את העובדה שגולדה מאיר הייתה מוכנה – גם ב-1973 – לויתורים מרחיקי לכת בתנאים מסוימים, אלא גם את ההיגיון האסטרטגי ששימש את ישראל שנים רבות. סיכומו של עניין, מיד אחרי מלחמת ששת הימים הניחה ישראל כי המעצמות יאלצו אותה לסגת; משלא כך אירע, הרעיונות האסטרטגיים ששימשו אותה הסתמכו על אותם רעיונות של תפיסת בן-גוריון.

הסכמים ומיקור-חוץ ביטחוני: גרסה שנייה של אסטרטגיה-רבתי

עוד בטרם מלחמת יום הכיפורים, ארצות הברית הייתה לפטרון העיקרי של ישראל. בתקופה זו, ארה"ב כבר הייתה מעצמת-על; מצד אחד, עובדה זו הקנתה לישראל חופש פעולה, נתנה לה גיבוי ועמדת ביטחון בלתי מבוטלת, ומצד שני, היא הביאה את ארה"ב לעמדת השפעה חסרת תקדים על ישראל, וכפי שהתברר בדיעבד – גם על מצרים. ישראל, בלחץ אמריקני, לא הגיבה על הפרת הפסקת האש של מלחמת ההתשה, שהושגה בעקבות מעורבות אמריקנית; חשוב מזה – ישראל לא החליטה לתקוף ראשונה במלחמת יום הכיפורים, בניגוד למעשיה בששת הימים ובמלחמת סיני, בין היתר בגלל חשש שהאמריקנים יראו בה תוקפן.²⁴ אמנם גם שש שנים קודם לכן החשש היה קיים, אך למרות זאת החליטה ישראל על תקיפה. חיבוק הדוב של הפטרון (וספק הנשק העיקרי, היחיד הנראה לעין) היה הסימן הראשון לפגיעה ביכולתה של ישראל לפעול ולקבל החלטות בכוחות עצמה.

מבחינת האסטרטגיה-רבתי של ישראל, מלחמת יום הכיפורים הייתה קו פרשת מים. נאמר לא פעם שסאדאת יצא למלחמה בין השאר כדי לשבור את תפיסת הביטחון של ישראל; לאמיתו של דבר, ההשפעה שלו הייתה גדולה יותר: הוא שבר את האסטרטגיה-רבתי של ישראל.

סאדאת, כפי שאנו יודעים היום, ביקש לצאת מתחת חסותם של הסובייטים. אפשר לראות במלחמת יום הכיפורים את הצעד שאפשר לו לעבור מחנה בתנאים הנוחים לו; טרם המלחמה מצבו היה שונה לגמרי, שכן לאחר מלחמת ששת הימים ישראל נתפסה כמנוצחת והערבים כמפסידים. המכה שספגה ישראל במלחמה אפשרה לו לבוא אל האמריקנים לאחריה במצב טוב הרבה יותר, אף שצבאו נהדף, איבד את רוב הישגיו וסבל אבדות כבדות.

לארצות הברית, מצדה, היו מטרות משלה. ב-13 באוקטובר 1973, שבוע לאחר פרוץ מלחמת יום כיפור, הציג קיסינג'ר את שתי מטרותיה של ארה"ב בניהול המשבר במזרח התיכון:

התוצאה הטובה ביותר תהיה ניצחון ישראלי, אך שיושג במחיר גבוה, כך שנוכל להתעקש שהם יבטיחו את ביטחונם באמצעות משא ומתן, לא באמצעות כוח צבאי. שנית, רצינו ליצור מצב שבו הערבים יגיעו למסקנה שהדרך היחידה לשלום היא באמצעותנו. [...] היינו צריכים להראות לישראלים שהם צריכים להסתמך עלינו כדי לנצח, ולא יוכלו לנצח אם נהיה עקשניים מדי.²⁵

וכך היה. חודשים ספורים לאחר המלחמה תדרך קיסינג'ר את הנשיא הטרי ג'רלד פורד: "אחרי 1967 פעלתי על בסיס האשליה ההיסטורית שהערבים חסרי אונים מבחינה צבאית. התמיכה האמריקנית [בישראל] הייתה איתנה [...] לפני מלחמת אוקטובר ניסינו לייצר תסכולים שיגרמו לערבים לזנוח את ברית המועצות ולבוא אלינו. לא ציפינו למלחמת אוקטובר [אבל] לא היינו מצליחים יותר גם אילו ביימנו את התרחיש".²⁶ הגם שהדברים לא בהכרח אומרים כי הוא תכנן משהו מראש,²⁷ ברור לחלוטין שקיסינג'ר הצליח לגרום לחלק ממנהיגי ישראל, מכאן והלאה, להבין ש"ביטחונם יגיע דרך משא ומתן ולא דרך כוח צבאי" – הבנה המנוגדת כמובן לאסטרטגיה-רבתי של ישראל עד אז.

העובדה שמערכת הבריתות של ישראל באפריקה, שנבנתה בעמל רב, התפרקה כמעט בן-לילה בעקבות מלחמת יום הכיפורים וחרם הנפט – גם היא תרמה את שלה: אחרי ככלות הכול, אסטרטגיית שיתוף הפעולה, בזמן משבר, לא סיפקה די תוצאות. ישראל נאלצה לחזק את קשריה עם מדינות "מצורעות", כדרום אפריקה ורודזיה, למרות חשיבותן המשנית, במיוחד בשל העובדה כי איבדה את קשריה עם מדינות רבות אחרות.

לשינוי האסטרטגיה-רבתי של ישראל היו שלוש משמעויות:

ראשית, הוא הפך את שיתוף הפעולה עם מעצמה לחסות תחת מעצמה.

שנית, הוא הפך את השלום ממצב סיום, המייצג השלמה של מדינות ערב עם קיומה של ישראל, ליעד שאמור להוביל להשלמה כזו. במשתמע, שינוי זה אישר את ההנחה כי ישראל תצטרך לשלם במטבע קשה תמורת כל הסכם שלום, שכן הוא עצמו האינטרס שלה. משעה שההסכם שינה את טבעו והפך מאמצעי למטרה – ברור שהצד השני זכאי לתגמול על כל סיוע מצדו להשגת המטרה הישראלית. גישה זו הייתה מקובלת זה מכבר בדיפלומטיה האמריקנית.²⁸ עתה, הלכה למעשה, קיבלה אותה גם ישראל.

ושלישית, הוא הוביל למיקור חוץ של ביטחון המדינה. בעבר, כאמור, הסתמכה ישראל על כוחה שלה בגיבוי מעצמה. מעתה הסתמכה ישראל על כך שבאמצעות הסכם, תוכל להשיג ביטחון שייתר את הצורך בשימוש בכוח.

בשל המעבר לאסטרטגיה-רבתית של הסכמים החלה ישראל לסמוך על אחרים לצורך הבטחת ביטחונה, ונטייתה זו גברה והלכה עם הזמן. אמנם גם בתקופת בן-גוריון ביקשה ישראל ערבות בינלאומית לחופש השיט, אולם אז דובר על מעורבות מקומית וקצרת טווח, או ערבות ולא מערך הגנה. השינוי שהתחולל בעקבות מלחמת יום הכיפורים פתח את הדלת להסתמכות על גורמים אחרים כדי שיבטיחו את ביטחונה של ישראל באופן רציף ולאורך זמן.

אפשר שהדוגמה הראשונה לכך היא הצעתו של שמעון פרס, במהלך השיחות שהובילו להסכם הביניים של 1975, כי חיילים אמריקנים יוצבו במעברי הגידי והמיתלה כ"כוח החירום" בין ישראל למצרים,²⁹ כלומר ככוח לוחם, שבניגוד למשקיפי האו"ם מן העבר, יהווה מכשול אמיתי בין הצדדים. דוגמה מוכרת יותר היא צד"ל, הכוח הצבאי הלבנוני בדרום לבנון, שלמרות קשיי תיאום ולעיתים חשש מבעיות נאמנות, נשא בחלק גדול מעול הלחימה בדרום לבנון במשך שנות קיום רצועת הביטחון.³⁰ מצב זה אמנם החל דווקא בהתערבות ישראלית לטובת הנוצרים בדרום לבנון, אולם התפתח בהמשך לכדי חלק ממערך ההגנה הישראלי. ההבדל בין הסיוע לצד"ל לבין הסיוע לכורדים או לתימנים בשנות השישים והשבעים היה שצד"ל היה אמור להגן על אזור שיספק הגנה ישירה על ישראל; ישראל התבססה על ברית של ממש כדי שבעל בריתה ישתתף באופן פעיל בהגנה על גבולה.

האסטרטגיה-רבתית של ההסכמים הודגמה לראשונה בהסכם הביניים של שנת 1975. הסכם זה, שהושג בלחץ אמריקני כבד וחרף התנגדות פנימית עזה (כולל של משה דיין), היה כנראה הפעם הראשונה בתולדות המגעים בין ישראל לשכנותיה שהמדינות קבעו כי "הסכסוך ביניהן ובמזרח התיכון לא ייפתר בכוח צבאי, אלא בדרכי שלום", ויתרה מכך, הן התחייבו "שלא לנקוט איום או להשתמש בכוח או בהסגר צבאי האחד נגד זולתו".³¹ זאת בניגוד לאמירות כוללניות מהעבר כי הסכם שביתת נשק כלשהו מהווה צעד לקראת שלום, שלא נלוותה להן התחייבות עקרונית.

ב-1974 קבע ראש הממשלה רבין: "אני מעדיף הסדרי ביניים, עם תקופת מבחן בין שלב לשלב, על פני הניסיון להתקדם בבת אחת להסדר כולל", וכן: "מְעַבֵּר לשלום אמיתי הוא תהליך, ולא אקט חד-פעמי".³² העובדה שהיה הסכם ביניים היא דוגמה לכך שהמעבר לתפיסה של הסכמים כמבטיחי מציאות לא הושלם; אולם אפילו בהיותו הסכם ביניים בלבד, הוא היווה את הדוגמה הראשונה להסכם מייצר ולא מייצג. הוא נועד ליצור מציאות שתסייע להתקדם לקראת שלום (ואכן כך עשה). מאז ועד שנת 2000, כל ראש ממשלה בישראל, למעט יצחק שמיר, פעל על פי תפיסה זו.

לעומת השינוי המהותי במדיניותה של ישראל, אויביה נטו לפעול על פי העקרונות הישנים. בנאומו בעת ביקור סאדאת בכנסת, הסביר ראש הממשלה מנחם בגין: "איננו מאמינים בכוח, אנו מאמינים בזכות" ו"אנחנו מבקשים שלום מלא, אמיתי, תוך התפייסות מוחלטת בין העם היהודי והעם הערבי. לא לשקוע בזיכרונות העבר. [...] לאחר כל המלחמות, בא הבלתי נמנע – השלום [...] אנחנו רוצים שלום-אמת עם כל שכנינו, והוא מתבטא בחווי שלום על תכנם כפי שהבהרתי אותו."³³ ואילו סאדאת, לצד הגיגי שלום דומים לאלה של בגין ("השלום אינו חתימה על שורות כתובות, כי אם כתיבה חדשה של היסטוריה"), הציב גם אינטרסים קונקרטיים מאוד, כולל דרישה לנסיגה כוללת, שכן "אין כל משמעות לכל שיח על שלום יציב וצודק [...] כאשר אתם כובשים אדמה ערבית בכוח. הדבר אינו ניתן לוויכוח ולדיון".³⁴

ואכן, כל אחד מהצדדים ניגש למשא ומתן עם תפיסה שונה ביחס למהותו. זו הסיבה, לטענתו של יעקב חסדאי, במאמר שכתב בשנת 1979, בשיא האופוריה סביב הסכם השלום עם מצרים, כי ישראל עתידה להתאכזב מההסכמים שתחתום. חסדאי טען כי ישראל מנסה להשיג חזון, ואילו מדינות ערב מנסות להשיג אינטרסים. בשל אי-ההתאמה במטרות הצדדים, כתב חסדאי, הערבים עשויים להשיג את האינטרסים שלהם בהסכם, ואילו ישראל תתקשה להשיג את חזונה שלה; "הלגיטימציה שאנו מקבלים כיום מן המצרים היא פוליטית: כלומר, השלטון המצרי מכיר בקיומה של מדינת ישראל", אולם "אין בעולם הערבי [...] מגמה להציג את מדינת ישראל ואת העם היהודי כמהות בעלת זכות קיום מוסרית, ועל אחת כמה וכמה אין מגמה להציג כך את הציונות".³⁵ אמירתו המפורסמת של סאדאת, "מנחם המסכן... אחרי הכול, אני קיבלתי את סיני ושדות הנפט [...] ומה קיבל מנחם? פיסת נייר"³⁶ לא ייצגה כוונה שלא לקיים את ההסכם, אלא הבנה כי מבחינת מצרים, ההסכם היה יישום של מדיניות הריאל-פוליטיק שהדריכה אותה במעבר אל חיק המערב, ואילו מבחינת ישראל – העניין המרכזי היה החזון, אותה "פיסת נייר".³⁷ כלומר, מבחינת מצרים, ההסכם היה מייצג, ואילו ישראל בחרה לראות בו הסכם מייצר.

הסכם השלום עם מצרים לא מילא את הציפיות המשיחיות-כמעט שנתלו בו מצד ישראל, ובמהרה התקרר מאוד, בפרט לאחר הירצחו של סאדאת; העם המצרי (ועל כל פנים האליטה שלו) גילה התנגדות לנורמליזציה עם ישראל. ההסכם אכן קידם אינטרסים, אך לא חזון; במילים אחרות, הוא שיקף מצב (בהתאם לגישה המצרית), אך יצר רק במידה

חלקית את המציאות שצפוי היה שייצור לפי הגישה הישראלית. ועם כל אלה, הדבר לא מנע מישראל להמשיך לחפש הסכמים מייצרים; דבר שבא לידי ביטוי, למשל, במלחמת לבנון הראשונה.

המערכה שפרצה בשנת 1982 לא נבעה רק מתוך היגיון הרתעתי, וגם לא נועדה לשפר את מצבה של ישראל בין סיבוב לסיבוב: היא נועדה, לפחות מבחינת שר הביטחון אריאל שרון ולבסוף גם מבחינת ממשלת ישראל, לשנות את המצב בלבנון³⁸ – ולהשיג הסכם שלום. הלחימה וריסוק הגורמים המפריעים – אש"ף והסורים בלבנון – היו אמורים לאפשר ללבנון להפוך למדינה השנייה שתחתום על הסכם שלום עם ישראל. כך אכן קרה, למעט העניין השולי של השכנות הטובה. ב-17 במאי 1983 חתמו ישראל ולבנון על הסכם שלפיו "הצדדים מסכימים ומתחייבים לכבד את ריבונותו, עצמאותו המדינית ושלמותו הטריטוריאלית, כל אחד של זולתו [...] מצב המלחמה בין ישראל לבין לבנון הגיע לקצו ואינו קיים עוד."³⁹ האמונה שעצם העובדה כי "הצדדים מאשרים" בכתב מספיקה כדי ליצור שלום הייתה מוטעית. כיוון שההסכם לא ייצג את המצב בשטח, הוא התקשה מאוד לייצר את המציאות שביקש להשיג. העוינות הגוברת מצד השיעים וסירובה של סוריה לסגת מלבנון הפכו אותו לבסוף לאות מתה; הלחימה נמשכה, ישראל נסוגה ב-1985, ורצועת הביטחון הפכה במהרה לעובדה קיימת.

למרות זאת, כישלונה של האסטרטגיה-רבתי החדשה בלבנון לא בישר את סופה. בשנות התשעים חתמה ישראל על שני הסכמים מרכזיים נוספים: הסכם אוסלו והסכם השלום עם ירדן; ההבדל בין ההסכמים מדגים היטב את הפער בין הסכם מייצג להסכם מייצר – אך עצם החתימה עליהם מעידה על המרכזיות של רעיון ההסכם בתפיסה האסטרטגית הישראלית.

האסטרטגיה החדשה בשיא: מזרח תיכון חדש

כבר בראשית שנות התשעים, במלחמת המפרץ, בא לידי ביטוי מובהק מיקור החוץ שעבר ביטחון ישראל, קרי, העובדה שהיא העבירה באופן מוצהר את ביטחונה לידי אחרים. ישראל אמנם ערכה הכנות להתערבות בעיראק בגלל הטילים ששיגרה האחרונה, אולם בפועל נמנעה – בניגוד לעקרונותיה האסטרטגיים בעבר ובוודאי בניגוד לתפיסת הביטחון שלה – מלהגן על עצמה בעצמה.

הן המהלכים ההתקפיים נגד עיראק (פעולות כוחות מיוחדים וכוחות אוויר) והן ההגנתיים (הפעלת טילי פטרויט בישראל) בוצעו בידי כוחות זרים (שניהם באותה מידה של חוסר הצלחה). רעיון ההבלגה לא התקבל בקלות על דעתה של ממשלת ישראל; אולם הלחץ האמריקני שלא לפעול כדי שלא לפגוע בקואליציה נגד שליט עיראק, סדאם חוסיין, הצטרף להנחה שבאמצעות אי פעולה, כאשר מעצמת-על מכה באויבנו, ניתן להשיג תוצאות טובות יותר – וגבר על שיקולים אחרים כגון הדאגה להרתעה הישראלית.

סיבות אלו היו הגיוניות, ואפשר שלו היו הטילים העיראקיים יעילים יותר ופוגעים ביותר ישראלים, הייתה התגובה שונה; אך בפועל, אם במלחמת סיני יצאה ישראל למלחמה להסרת איום בעייתי מסוים בשל העובדה כי העיתוי הזה התאים לבעלת בריתה או לפטרון שלה, עתה נמנעה ישראל מלחימה להסרת איום גם, אם כי לא רק, בשל העובדה כי הדבר לא התאים לפטרון שלה. כמובן, לישראל גם היה נוח להציג זאת ככניעה, כדי לקבל פיצוי על "הבלגתה".

לשיאו הגיע תהליך הטנספורמציה באסטרטגיה-רבתי של ישראל כמה שנים מאוחר יותר, בהסכם אוסלו. זהו סמל שמבטא במלואו את שתי התפיסות היסודיות של עידן ההסכמים: הן האמונה בהסכם ככלי לשינוי המציאות, הן הנכונות להשתמש בגורמים זרים כדי לשמור על ביטחון ישראל.

האמירות הנלהבות מתחילת ימי אוסלו כללו אמונה כי, כדברי יוסי ביילין, יהיה ניתן בתוך חודשים להגיע להסדר שלום כולל במזרח התיכון; או כדבריו של יוסי שריד, "המזרח התיכון, בעוד שנה, יהיה חדש לחלוטין, והוא יהיה אזור של גבולות פתוחים ושל שיתוף פעולה", והבעיה היא "שרוב האנשים חושבים על המזרח התיכון כמושגים של העבר".

המסמך המבטא זאת יותר מכול הוא ספרו של שמעון פרס (עם אריה נאור), 'המזרח התיכון החדש'. לפי ספר זה, השלום הוא שיבטיח את ביטחונה של ישראל על ידי יצירת מציאות חדשה. כתוצאה מההסכם, יחל עידן חדש, ללא גבולות. "המזרח התיכון החדש" יקום "על בסיס קווי המתאר של הדגם האירופי: שיתוף פעולה כלכלי בשלב הראשון, ואחרי כן יצירת הבנה פוליטית בתהליך מתמשך"; "השלום דרוש כאמצעי ביטחון ולא רק כיעד פוליטי", ו"השכנת השלום היא הצעד הראשון בדרך ארוכה". צבא כבר אינו מענה יעיל לבדו, כי "העיוותים החדשים הם מול תהליכים או התפתחויות", ולא מול צבאות או מדינות, ואם כן "אין הגנה לאומית מלאה בלי הסדרי הגנה אזורית מקיפה, ואין ביטחון לאומי מלא בלי הסדרים ממשיים לביטחון אזורי [...] ארגון אזורי משולב בארגון עולמי לביטחון גלובלי הוא הכיוון שבו יש ללכת".⁴⁰

את המילים מלאות התקווה הללו יש להשוות למילים אחרות שנכתבו גם הן על ידי פרס בשנת 1978. פרס כתב אז: "היעדר מרחב טריטוריאלי מינימלי מעמיד מדינה שלמה במצב של אי-הרתעה מוחלטת [...] הבעיה העיקרית אינה הסכם על פירוז, אלא קיומו של הסכם כזה הלכה למעשה. מספר ההסכמים שהפרו הערבים אינו נופל ממספר ההסכמים שקיימו".⁴¹ תפיסתו אז, הגם שכבר כללה כמה רכיבים רדיקליים יותר, תאמה את תפיסת בן-גוריון בדבר הסתמכות ישראל על עצמה, הצורך בהרתעה וייחוס חשיבות משנית להסכמים. חצי יובל לאחר מכן, פרס כבר סבר שלא די בכך, בפרט לאור החשש מעליית כוחות עוינים בעלי יכולת גרעינית; לפיכך המיר את גישתו, ומתח את גישת ההסכמים עד לקצה.⁴²

ראש הממשלה בזמן הסכם אוסלו, יצחק רבין, היה מסווג יותר מפרס⁴³ והבטיח כי לא תהיה מדינה פלסטינית אלא "פחות ממדינה" עם גבול בבקעת הירדן, ירושלים מאוחדת ו"גושי יישובים, והלוואי שהיו כמותם, כמו גוש קטיף, גם ביהודה ושומרון"⁴⁴; אך גם הוא התבטא לעיתים ברוח דומה לזו של שר החוץ שלו. כך, למשל, אמר בנאומו בנושא הסכם הביניים ("אוסלו ב") באוקטובר 1995: "אנו יכולים להמשיך להילחם, אנחנו יכולים להמשיך להרוג ולהמשיך להיהרג, אבל אנחנו גם יכולים לנסות להפסיק את מעגל הדמים הבלתי נגמר הזה; אנחנו יכולים לתת גם סיכוי לשלום. הממשלה הזאת החליטה לתת סיכוי לשלום".⁴⁵

ההבדל בין גישה זו לגישת בן-גוריון בולט לעין: בן-גוריון ראה בקיר הברזל את הדבר שיביא לכך שמדינות ערב יתייאלו מלהשמיד את ישראל ויסיכנו עם קיומה; רבין (והרבה יותר מכך, פרס) ראה בנכונותה של ישראל לתת "סיכוי לשלום" את מה שיאפשר למנוע את הרצון לפגוע בישראל ולהשמידה. ב-1995, כראש ממשלה, אף הצהיר פרס: "תן לי שלום – נוותר על הגרעין. זה כל הסיפור".⁴⁶ התחום הגרעיני, שלגביו התבטא בן-גוריון כי "אולי זה יהיה האמצעי האחרון שיציל אותנו",⁴⁷ כבר לא היה לדידו של פרס תעודת הביטוח של ישראל, אלא תעודת ביטוח זמנית עד שיושג הסכם שלום; או אז, גרסה האסטרטגיה הנוכחית, לא יהיה עוד צורך בביטוח. שני עשורים לאחר מכן, כנשיא, הסביר פרס את גישתו בקיצור: "החוזק האסטרטגי הגדול ביותר של ישראל הוא הסכם שלום".⁴⁸

האסטרטגיה של ההסכמים שימשה גם לשיפור מצבה הכלכלי והדיפלומטי של ישראל, נוסף על השיפור הכלכלי שבמצבה שחוללה קריסת ברית המועצות. את הבריתות החשאיות החליפו רעיונות של שיתוף פעולה כלכלי אזורי. ועידות פומביות להשגת דוגמת ועידת קזבלנקה של 1994 או ועידת קטר של 1997 (האחרונה מסוגה), נועדו לפתוח אופקים ושווקים למדינות השותפות בהן – ומבחינת ישראל, לפתוח את המזרח התיכון. החרם הערבי נחלש, ומדינת ישראל החלה לסחור, באופן פומבי או פומבי למחצה, עם מדינות ערביות רבות, ואף פתחה נציגויות בארצות ערביות ומוסלמיות. הדגש על חוסן כלכלי ועל יכולתה של ישראל לתרום למדינות אחרות ככלי לחיזוק מעמדה – דגש שהיה קיים עוד מימי בן-גוריון – נותר בעינו, אולם עתה נתפסו היחסים עם מדינות ערב ותרומתה הפוטנציאלית של ישראל להן כחלק מחיזוק זה.⁴⁹ האסטרטגיה-רבתי הישראלית השליכה מעתה את יהבה על הסכמים לא רק בתחום הביטחוני, אלא גם בזה הכלכלי.

מלבד הרעיון של ההסכם ככלי להשגת השלום הרצוי, המשיכה ישראל הרשמית להתייחס להסכמים גם ככלי שיאפשר העברת חלק מהאחריות על ביטחונה לידיים זרות, המסוגלות לעשות מה שישראל אינה מסוגלת. הדברים הגיעו לשיא במקרה הפלסטיני: אמירתו המפורסמת של רבין בנאום בערוץ הראשון מ-1994, ש"המטרה הפלסטינית תילחם בחמאס בלי בצלם, בלי בג"ץ ובלי אימהות נגד שת"ק", הדגישה

את אמונתו שהמשטרה הפלסטינית, מסיבותיה היא, תסייע לביטחון ישראל כשתילחם בחמאס בלא הגבלות שיש על ישראל או שהיא מטילה על עצמה.

חימוש המשטרה הפלסטינית בכמויות נשק גדולות שיקף את האמונה כי היא תהיה בעלת ברית, לא איום פוטנציאלי. כך, למשל, במחצית השנייה של שנות התשעים, כאשר ביקשה מחלקת תורת חי"ר וצנחנים (תחצ"ן) בצה"ל ליצור כרוז המפרטת את המדים השונים והמנגנונים השונים ברשות הפלסטינית, היא נפסלה כיוון שנעשתה תחת הכותרת המקובלת "תודעת אויב", בשעה שאסור היה לומר על הפלסטינים "אויב". אחרי דיונים רבים נבחר הנוסח החדשני "תודעת עמית". בשנת 2003 הצהיר גל הירש, אז קצין אג"מ בפיקוד מרכז, כי הגישה שרווחה בצה"ל (בהשפעת הדרג המדיני) גרסה שיש "סיפור של שלום, הידברות כמגמה, תהליך משותף שמביא אותנו לשלום, יציבות, להסדרה של מצב", ולכן "עשינו כל מאמץ, צה"ל ומדינת ישראל, כדי לבנות את הסיפור הזה, לבנות שלום".⁵⁰

לעומת הסכם אוסלו ניצב הסכם נוסף שנחתם בשנות התשעים – הסכם השלום עם ירדן. כאמור, ניהלה במשך שנים רבות מערכת יחסים חשאית ופורייה מאוד עם ישראל, והגבול עמה היה שקט זמן רב טרם ההסכם. לאמתו של דבר, תחילה לא רצה המלך חוסיין בהסכם גלוי והעדיף את המשך הברית הקיימת, עד ששוכנע בשל מגוון סיבות: לחץ מצד ארה"ב מלווה בהבטחה לשמיטת חובות ולתיקון היחסים שהתקלקלו בעקבות תמיכתו בסדאם חוסיין; חששו של המלך חוסיין להישאר בצד לאחר שאש"ף חתם על הסכם עם ישראל; חששו שסוריה תגיע להסכם לפניו; והסכמה מצד מצרים. כל אלה הובילו, בסופו של דבר, להסכם שהיה מייצג יותר מאשר מייצר. הוא אמנם מיסד את היחסים הדיפלומטיים ואפשר ביקורי אורחים והעברת סחורות משני הצדדים, אולם בעיקר ייצג התפתחות של מצב שכבר היה קיים ושיתוף פעולה דה-פקטו, לא שינוי דרמטי לעומת העבר לטובת יצירת עתיד אוטופי (בהתאם לכך, במסגרת ההסכם ישראל נדרשה לוויתורים ועומים יחסית).

הרטרוריקה שנלוותה לחתימת ההסכם – גם היא דיברה על סוף עידן המלחמות, אולם כיוון שעידן זה ביחסים עם ירדן נגמר בפועל בשנות השבעים המוקדמות, היא הייתה יותר תיאור מצב מאשר תקווה לעתיד. המלך חוסיין דיבר לעיתים על שלום במונחי חזון לא פחות מישראל, ולביוגרף שלו אמר כי הוא רואה את השלום כ"פתרון לכל הבעיות [...] שלום אמת אינו בין ממשלות, אלא בין אנשים", אולם בפועל, כפי שמציין הביוגרף, "ההתקדמות בעשיית השלום לא תאמה את החזון הזה", וההסכם "שירת", ללא ספק, את האינטרסים השושלתיים של חוסיין.⁵¹ במובן זה, ההסכם עם ירדן היה היפוכו של הסכם אוסלו, והיווה שריד לתיאוריה האסטרטגית שהדריכה את ישראל מהקמתה ועד מלחמת יום הכיפורים.

שנות האלפיים: קריסת האסטרטגיה

עלייתו של נתניהו ב-1996 לא סימנה נתק עם אסטרטגיית ההסכמים. הוא המשיך בחתימת הסכמי משנה, ובפיו הסיסמה המפורסמת "ייתנו – יקבלו. לא ייתנו – לא יקבלו". עד שנת 2000 היה נראה שהפלסטינים אכן נותנים (למעט בהתנגשויות הדמים סביב מנהרת הכותל ב-1996) ומקבלים – למשל בהסכם חברון. כאשר הובס נתניהו בבחירות 1999, תפס את מקומו אהוד ברק; הוא הביא לשיאה את אסטרטגיית ההסכמים, אך גם הוביל לקריסתה ולחזרה ההדרגתית לאסטרטגיה של שיתופי הפעולה.

ברק, כרבין ופרס לפניו, ביקש גם הוא לפתור את הסכסוך הערבי-ישראלי.⁵² הוא התחייב, טרם הבחירות, לסגת מלבנון תוך שנה, אך ציפה שזו תהיה נסיגה **בהסכם** (הנסיגה החד-צדדית נבעה מאי-השגתו של הסכם כזה). ב-1999 הצהיר ברק ש"הסכם סופי" עם הפלסטינים יכול להיות מושג בתוך חודשים ספורים, וכי אחריו "יהיה דור שבו ההפרדה תכלול גדר".⁵³ במקביל גם ניסה לנהל משא ומתן עם הסורים, שבמסגרתו היה מוכן לוותר על רמת הגולן ולהסכים לתחנת התראה **אמריקנית** בחרמון.⁵⁴ בשיחות קמפ-דיוויד בקיץ 2000 הציע לפלסטינים הרבה יותר מכל הצעה של ממשלה ישראלית אי פעם,⁵⁵ גם אם אולי לא מספיק לטעמם.⁵⁶

עם פרוץ האינתיפאדה השנייה האמינה ישראל כי היא עדיין יכולה להסתמך על כוחות הביטחון הפלסטיניים כדי להרגיע את האזור. המקרה המפורסם ביותר היה מותו של שוטר מג"ב מדחת יוסף בקבר יוסף בשכם. החשש מנפגעים (ישראלים ופלסטינים) הוביל את הדרג המדיני להורות לצה"ל לא לפעול בעצמו, ולהסתמך על המשטרה הפלסטינית, שכזכור איחרה להגיע. שיתוף הפעולה הביטחוני התפוגג, ולאחר הליג' בחיילי צה"ל ברמאללה, כעבור פחות משבועיים, תקפה ישראל גם מטרות של המשטרה הפלסטינית – אך בתוספת אזהרה מראש, כדי שהמשטרה תפונה וייגרם רק נזק לנדל"ן. האמונה בהסכם נותרה בעינה.

כאמור לעיל, אסטרטגיה של הסכמים אינה שוללת הפעלת כוח; היא טוענת שמטרת הכוח היא להביא להסכם. ב-28 בינואר 2001, ביום עיון צה"לי, הסביר סגן הרמטכ"ל דאז, האלוף משה יעלון, כי המתרחש "הוא באמת התנגשות בין אינטרסים שונים, שאמור להיות מוכרע, כנראה אחרי עימותים בשטח, בהסכם".⁵⁷ בספרו "דרך ארוכה קצרה" כתב כי בהיותו אלוף פיקוד המרכז סבר שכאשר תבוא המלחמה עם הפלסטינים, "תפקידנו [...] יהיה לאלץ את ערפאת לחזור אל המנהרה, בעל כורחו [...] לנטוש את נתיב האלימות, ולשוב אל הנתיב המדיני". הלחימה, אם כן, נועדה להביא לתהליך מדיני, ולא לאלץ את הצד השני להגיע להסכם.⁵⁸

חשוב להדגיש כי יעלון הציג פה לא את גישתו בלבד, כי אם גם את האמונה הכללית בצה"ל. ההסלמה ההדרגתית עד ל"חומת מגן" (שנת 2002) כללה בתוכה לא מעט סתירות בגישה הישראלית, וכשיכתבו תולדותיה, ראוי יהיה להקדיש מקום נרחב לדרג המג"דים והמח"טים של אותה תקופה, שהוביל למעשה את צה"ל אל היכולת והמוכנות

לכבוש ערים פלסטיניות.⁵⁹ לאחר שהתברר כי הצד השני אינו מורתע מצעדי ההסלמה, נטתה הפעלת הכוח של צה"ל בחזרה לכיוון מבצע הכרעה. אם כן, ישראל החלה לזנוח את תפיסת ההסכמים לא בשל תכנון מסודר, אלא כיוון שלא הצליחה להגיע להסכמים – ואחת היא מי מהצדדים אשם בכך.

באחת מגרסאות פקודת 'חומת מגן', המבצע שבפרספקטיבה של עשור נחשב לנקודת המפנה החשובה ביותר בעימות דאז, הופיעה, בין מטרות המבצע, המטרה "ליצור תנאים למשא ומתן מדיני". למעשה, המבצע הוביל להפך הגמור: הוא בודד את ערפאת, הוציא כל מו"מ מדיני מכלל חשבון, ושכנע רבים כי ההנהגה הפלסטינית אינה בת שיח. גל הירש ציין כי אותו "סיפור" שהוזכר קודם בדבר שלום והידברות התגלה כ"לא נכון", ו"התפרק. בעיניי, הפלסטינים כמערכת, כהנהגה, התפיסה שהם בני השיח שלנו היא תפיסה שגויה". כשנשאל "הלנצח נאכל חרב?", ענה: "לנצח גדול עליי, אבל בטווח הנראה לעין, כן, כן".⁶⁰

ראש הממשלה אריאל שרון, מצדו, כבר התבטא בימי חומת מגן כי הוא "ספקן ביחס לסיכוי לקפוץ מהסכסוך האלים שקיים היום היישר להסדר קבע אשר ישם קץ סופי ומוחלט לסכסוך. גישה כזאת עלולה להחזיר אותנו במהירות למבוי סתום". במקום כך הציע "הסדר ביניים ארוך טווח שיקבע את דמות יחסי השכנות בין ישראל ובין הפלסטינים". בהתבטאויות אלו ניתן לזהות צליל אסטרטגי שונה; המחוג כבר נע הלאה מעידן ההסכמים – מציאות שהשתקפה גם בתכנית ההתנתקות, שהייתה פעולה חד-צדדית שלא לוותה בהסכם כלשהו.

שנה לאחר ההתנתקות התרחשה מלחמת לבנון השנייה. לדברי ועדת וינוגרד, המלחמה התאפיינה בהיעדר תכנון ותכנית אסטרטגית מקיפה.⁶¹ אולם אני סבור שמתוך מהלכה והתבטאויות הצמרת הישראלית, ניתן להסיק על האסטרטגיה שהנחתה אותה.

מצד אחד, ראש הממשלה דאז, אהוד אולמרט, האמין כי הצלחתו (כך ציפה לפחות) תאפשר לקדם את "ההתכנסות" החד-צדדית ביהודה ושומרון בגזרת הסכסוך הפלסטיני; במקביל, ממשלת ישראל ציפתה, במהלך חלק ניכר מן המלחמה, להחלטת האו"ם, שמכוחה ייפרס כוח בינלאומי בעל יכולת לחימה ונכונות להפעיל כוח כדי לשמור על השקט והביטחון של ישראל, או לפחות לגרום ללבנון לעשות את העבודה בעצמה.

"התכלית האסטרטגית" למלחמה שניסח צה"ל והתקבלה על ידי הממשלה כללה: "עיצוב מערכת יחסים בין מדינתית עם לבנון. הפסקת הטרור מתחומה הריבוני של לבנון כלפי מדינת ישראל, תוך דחיקת הממשל הלבנוני למימוש אחריותו המדינית".⁶² באחת התכניות של צה"ל לפני המלחמה כללה אותה תכלית "הגברת הריסונים הפנים-לבנוניים על הארגון והאצת מעורבות המערכת הבינלאומית לפרוק חיזבאללה מנשקו".⁶³ בהתאמה לעמדה הזו, ב-28 באוגוסט 2006 אמר ראש הממשלה אולמרט כי החלטת מועצת הביטחון של האו"ם 1701, שהתקבלה בסיום המלחמה, "מהווה את אחד ההישגים החשובים של ישראל בזירה הבינלאומית. אם תיושם במלואה, מצבנו בגבול יהיה טוב לאין שיעור מזה

שהיה ב-12 ביולי, ערב המלחמה. אלא שיישום ההחלטה לא היה בידי ישראל; נדרשה בשבילו הסכמה של ממשלת לבנון ונכונות של הקהיליה הבינלאומית לכפות אותה. במילים אחרות, "אחד ההישגים החשובים של ישראל" היה החלטה שביצועה כלל אינו תלוי בישראל, ואפילו לא בפטרונות האסטרטגית שלה.

העובדה שכלפי פנים, כלומר בזירה הפלסטינית, היה ראש הממשלה אולמרט מוכן למהלכים חד-צדדיים לא מנעה ממנו לנסות להגיע להסכם לאחר המלחמה; היעדר ההצלחה במלחמת לבנון השנייה הוריד, ככל הנראה, את 'ההתכנסות' מהפרק. כלומר, בשלב זה, צעדים חד-צדדיים והסכם עדיין נתפסו בממשלה כאפשרויות מקבילות שישראל יכולה לבחור בהן.

טרם מבצע 'עופרת יצוקה' (2008–2009) הציע אולמרט לפלסטינים הצעות מרחיקות לכת יותר מכל קודמיו, כולל חזרה כמעט מלאה לקווים של טרום מלחמת ששת הימים, ויתור על ריבונות בעיר העתיקה "כולל הכותל", והסכמה לקליטת מספר סמלי של פלסטינים כשיבת פליטים; כמו כן אולמרט הציע שישראל תוותר על שליטה ביטחונית בבקעת הירדן, והסכים לכך שכוחות זרים יאבטחו את הבקעה ויגנו עליה.⁶⁴ ניתן לומר שניסיונות השלום מרחיקי הלכת של אולמרט היו הניסיון הישראלי האחרון (בינתיים) ליישום האסטרטגיה-רבתי של הסכמים.

זמן קצר לאחר מכן החל מבצע "עופרת יצוקה", שהיה שונה עד מאוד במטרותיו ממלחמת לבנון השנייה, בייחוד בכך שהמטרות שהוא נועד להשיג לא היו הסכמות ("לפגוע קשה בממשלת חמאס על מנת לגרום למציאות ביטחונית טובה יותר לאורך זמן סביב רצועת עזה, תוך חיזוק ההרתעה וצמצום ירי הרקטות ככל שניתן"). זה"ל פעל כדי לצמצם בכוחות עצמו את הנזק למדינת ישראל, ואף כי ישראל הייתה עסוקה במערכה דיפלומטית (וכפי שהעיד דו"ח גולדסטון לאחר מכן, לא מספיק מוצלחת), והתחשבה מאוד בלחצים מבחוץ, דבר אחד היא לא ניסתה לעשות: היא לא ניסתה להגיע להסכם.

הרעיון לכבוש את הרצועה ולהעביר את השלטון בה לאבו-מאזן לא עלה ברצינות בשום שלב של הלחימה. כאשר הגיעה עצרת האו"ם לידי החלטה על הפסקת אש ברצועה, עשרה ימים לפני תום המבצע, לא ראתה זאת ישראל כהישג ואפילו לא התכוונה לציית, אלא הודיעה, במילותיה של שרת החוץ ציפי לבני: "ישראל פעלה ותפעל אך ורק על פי שיקולי הביטחון של אזרחיה וזכותה להגנה עצמית".⁶⁵ הדיונים המהותיים ביחס להפסקת האש התקיימו עם ארה"ב, ובחשאי עם מצרים; וסיום המבצע היה החלטה חד-צדדית של ישראל, שגרסה כי יעדיה "הושגו במלואם ואף מעבר לכך", ואם תימשך האש – "נרגיש חופשי להגיב בעוצמה".⁶⁶ ההסכם שחתמה ישראל עם האמריקנים ונאט"ו עסק במניעת הברחות, ולא בשינוי המזרח התיכון או אפילו במצב בגבולות ישראל. בשורה התחתונה, עופרת יצוקה היה דומה יותר לפעולות תגמול ומבצעי הרתעה 'קלאסיים' של ישראל מכפי שהייתה דומה לפעולותיה ביו"ש בתחילת שנות האלפיים או למלחמת לבנון השנייה.

בר-אילן וקיר הברזל: עידן נתניהו

התפנית האחרונה, בינתיים, באסטרטגיה-רבתי של ישראל הגיעה עם עלייתו השנייה של בנימין נתניהו לשלטון בתפקיד ראש הממשלה ב-2009.

אם מעיינים באופן פעולתה של ישראל בזירה הבינלאומית ומשווים זאת לאמירותיו של נתניהו, ניתן לזהות אסטרטגיה-רבתי הנשענת על תפיסה מסודרת, ולא רק על ניווט בין גלי הסערה. לצורך כך יש להניח רק הנחה מקדימה אחת: שהתחייבותו של נתניהו לחזון שתי המדינות אינה מייצגת את כוונותיו העמוקות, אלא נובעת מריאל-פוליטיק ומהצורך להתמודד עם לחץ חיצוני ופנימי. זו הנחה סבירה, לאור העובדה שהוא הביע פעמים רבות בעבר את התנגדותו למדינה כזו, ולאור העובדה שהוא אחד הפוליטיקאים המעטים בישראל שכתבו את חזונו, אמנם לפני פרק זמן ניכר, באופן מגובש, ולמיטב ידיעתי, נתניהו לא התכחש לחזונו בפומבי.

בספרו 'מקום תחת השמש', שהתפרסם בשנת 1995, הציג נתניהו גישה ברורה: אין הוא מאמין בהסכם מייצר. מבחינתו, "שלום פורמלי בין ישראל לסוריה, למשל, הכולל חוזי שלום ושגרירויות, אינו מבטיח כשלעצמו דבר", והוא "יכול להיות מופר זמן קצר לאחר שייחתם אם לא יגובה בתנאי היסודי, שהוא הרתעתה של סוריה מלצאת למלחמה חדשה".⁶⁷ בה במידה, פירוז של מדינה פלסטינית אינו יכול להוות פתרון, שכן "אי אפשר לפרו את השטח מכלי נשק קטנים אך קטלניים ביותר", וכן "אי אפשר לסמוך על פירוז מסיבות מדיניות", במיוחד כאשר פירוז מדינה שלמה הוא "דבר שלא נשמע כמוהו בתולדות האומות".⁶⁸ כיוון שכך, רק שליטה צבאית בנקודות מפתח תבטיח ביטחון.

דומה שגישה זו של נתניהו נותרה בעינה. אפילו ב'נאום בר-אילן' מיוני 2009, שבו בפעם הראשונה חייב את עצמו פומבית למדינה פלסטינית, הוא ציין: "ישראל חייבת לשלוט בביטחונה ובגורלה", ודרש "ערובה [...] לפירוז ולסידורי הביטחון הדרושים לישראל, ואם הפלסטינים יכירו בישראל כמדינת העם היהודי, נהיה מוכנים בהסדר שלום עתידי להגיע לפתרון של מדינה פלסטינית מפורזת לצד המדינה היהודית".⁶⁹ במילים אחרות, האחריות לביטחון היא בידי ישראל ולא בידי גורמים זרים (בניגוד לתפיסה שרווחה מאז 1975), ובטרם יהיה הסדר שלום, נדרשים גם שינויים חברתיים מקיפים אצל הפלסטינים.⁷⁰ יתרה מזו; גם אם היה מוכן להגיע להסכם, קשה לטעון שנתניהו ראה בו את תכלית הכול. בין 2010 ל-2015, הוא לא נפגש כלל עם יו"ר הרשות הפלסטינית אבו-מאזן, ובעוד שהשקיע מאמצים ב"שלום הכלכלי", מעטים יטענו שעשה כך בתחום המדיני, ומונחים כגון "פתרון שתי המדינות" נעדרים לרוב מנאומי נתניהו – לפחות אלה ששפתם עברית.

הישארותו של רעיון המדינה הפלסטינית על סדר היום נובעת במידה רבה מכך שהאמריקנים נותרו אווזים באסטרטגיית ההסכמים. בשנת 2009 נאמר כי רם עמנואל, אז ראש סגל הבית הלבן, קבע כי "בארבע השנים הקרובות יהיה הסדר קבע בין ישראל לפלסטינים, על בסיס שתי מדינות לשני עמים, וזה בכלל לא מעניין אותנו מי ראש הממשלה".⁷¹ – אמירה שפירושה, כמובן, שלארה"ב בהחלט משנה מי יהיה ראש הממשלה,

ואשר מגלמת את אמונת הממשל בכוררתן של הפעולות שיביאו, בראש ובראשונה, להסכם שלום.

מסיבות מובנות, נתניהו לא התבטא במפורש בנושא, לכל הפחות עד לעימות עם הממשל ב-2015 סביב נאומו בקונגרס האמריקני על הסכנה האיראנית. אולם כששר הביטחון שלו משה יעלון, אז שותפו הנאמן לדרך, תקף את שר החוץ האמריקני ג'ון קרי על היותו "אובססיבי ומשיחי" בגישתו להסכם,⁷² התנער נתניהו מדבריו בלשון מתונה מאוד ובלא סנקציות כלשהן.⁷³ יתרה מזו, באותה הזדמנות שבה תקף את קרי, הציג יעלון חזון התואם מאוד את דבריו של נתניהו שהובאו לעיל. הוא קבע ש"תכנית הביטחון האמריקנית שהוצגה לנו לא שווה את הנייר שעליו נכתבה [...] רק המשך הנוכחות שלנו ביהודה ושומרון ועל נהר הירדן יבטיח שנתב"ג ונתניהו לא ייהפכו למטרות וליעדי תקיפה של טילים מכל עבר". נוסף על כך, הוא דחה את הרעיון של הסתמכות על טכנולוגיית התרעה אמריקנית,⁷⁴ והסתייג מהדגש של קרי על השגת הסכם.

בשנת 2009, בעודו מכהן כשר לעניינים אסטרטגיים, קבע יעלון ש"יש להתנות כל התקדמות במשא ומתן עם הפלסטינים בהכרה בזכותנו לבית לאומי-יהודי ובהוכחת יכולתה של הישות הפלסטינית לשלוט בשטח". לצד זאת, הוא שלל את הריאליות של הקמת מדינה פלסטינית בת-קיימא ויציבה, ועל כן, קבע, "ליישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני אין להתייחס במונחים של 'פתרון' בעתיד הנראה לעין, אלא במונחים של 'ניהול משבר' או התמודדות ארוכת טווח".⁷⁵

גם לאחר פיטוריו של יעלון, רעיונות אלו חזרו ועלו על ידי נתניהו. בשיחות שלא לציטוט עם עיתונאים ישראלים ב-2016 (שכמובן צוטטו בכל זאת), הוא תיאר את תפיסת עולמו ככזאת ש"כלל אינה כוללת ניסיון להגיע להסדר מדיני עם הפלסטינים".⁷⁶ ואכן, נתניהו צלח את שמונה שנות ממשל אובמה תוך ויתורים מועטים, יחסית (אף שהסכים לתנאים כגון הקפאת הבנייה ביו"ש, שקודמיו לא הסכימו להם). אפילו הנרי קסינג'ר, שעוד ב-2009 האמין כי תוצאת הלחץ האמריקני על ממשלת נתניהו "יכולה להיות רק פתרון שתי מדינות"⁷⁷ כבר פקפק ב-2016 באפשרות להגיע בעתיד הקרוב להסכם בין ישראל לפלסטינים או בתועלת שביוזמת השלום הערבית ('היוזמה הסעודית').⁷⁸ עובדה זו יש בה כדי להעיד בעיני תומכי נתניהו על הצלחתו, ובעיני מתנגדיו על מדיניותו ההרסנית; בין כך ובין כך, גישתו נותרה עקבית.

כיוון שלא סבר שהסכם עם הפלסטינים עשוי להביא לתוצאות טובות עבור ישראל, השקיע נתניהו את מרצו באסטרטגיה-רבתי שכללה חזרה לקווי המתאר הבסיסיים של בן-גוריון: תקופת הבריתות נולדה מחדש, ורעיון ההסתמכות של ישראל על עצמה בלבד התחזק. נתניהו הביע עמדה זו בפומבי לא פעם; המעיין בנאומו בטקסי סיום במכללה לביטחון לאומי, נאומים המשמשים לעתים קרובות להצגת "אני מאמין",⁷⁹ ימצא הדגשה חוזרת ונשנית⁸⁰ של יסודות שיתוף-הפעולה וההסתמכות-העצמית.⁸¹

ההופעה המפורשת ביותר בהקשר זה הייתה השנה, 2016, בנאום שעסק במוצהר ב"אסטרטגיה לאומית". בנאום זה הצהיר נתניהו כי ישראל צריכה "עוצמה צבאית, עוצמה כלכלית, עוצמה מדינית ועוצמה רוחנית", וכי

"שילוב של הצרכים הביטחוניים והצרכים הכלכליים-הטכנולוגיים הופך את ישראל למדינה מבוקשת מאוד [...] פותחים לנו אפשרויות חדשות שאנחנו פועלים במרץ כדי לנצל אותן [...] מדינות גדולות ומעצמות-על זקוקות לבעלות ברית, על אחת כמה וכמה מדינה קטנה כמו שלנו. גם אם היא גדולה בהרבה דברים, היא עדיין מדינה קטנה והיא זקוקה לבריתות – ובריתות עושים עם החזק". נתניהו חזר שוב ושוב על נושא הברית, החל בזה "שאין לה תחליף ולא יהיה לה תחליף" עם ארה"ב, דרך בריתות "עם כמה מדינות נוספות, אבל לא בעוצמה הזאת, ובוודאי שעם כולן קיימת ברית של אינטרסים", וכלה בכך שבעתיד "היחסים הללו ישתקפו גם בהצבעות בפורומים בינלאומיים [...] זה מסע ארוך, אבל זה יקרה". נתניהו הוסיף ואמר כי היחסים עם מדינות ערביות "נמצאים בתהליך עצום של מהפך" בשל הבנתן "שבמציאות עלייתו של האסלאם הקיצוני, ישראל אינה אויב שלהן, היא בעלת הברית", וברוח בן-גוריונית-ז'בוטינסקאית (ויסלחו לי שני האישים על המקף ביניהם), סיים: "בסוף, לפני הכול ואחרי הכול, חרב דוד היא הערובה לקיומנו והיא גם הערובה להשגת שאיפתנו העמוקה – שלום עם שכנינו".⁸²

המילים "מדינה פלסטינית" הופיעו בנאומו של נתניהו באותה מכללה בשנת 2009, ומאז לא נשנו; הגישה המתבטאת בנאומים, ונראה שגם במעשים, עקבית למדי ותואמת את אסטרטגיית העוצמה ושיתופי הפעולה של בן-גוריון. גם נאומו האחרון באו"ם, בספטמבר 2016, חזר על אותם רעיונות:

יותר ויותר אומות [...] רואות בישראל שותפה איתנה [...] ממשלות משנות את גישתן כלפי ישראל כיוון שהן יודעות שישראל עשויה לסייע להן להגן על אזרחיהן [...] להאכיל אותם [...] להטיב את חייהם... לראשונה בימי חיי, מדינות רבות אחרות באזור [...] מכירות בכך שישראל היא בת בריתן... איננו שוכחים שהברית היקרה ביותר שלנו [...] היא עם ארצות הברית של אמריקה [...] לא נסבול שום ניסיון מצד האו"ם להכתיב תנאים לישראל.

בהתאם לכך, ישראל שבה ויצרה בריתות עם מדינות ערביות, תוך ניצול המצב החדש במזרח התיכון מאז 'האביב הערבי'. מחד גיסא, רעיון היוזמה הסעודית, למרות הופעותיו התדירות בתקשורת, לא עלה באופן ריאלי על שולחן הדיונים; אך מאידך גיסא, ישראל וסעודיה ככל הנראה שיתפו פעולה באופן בלתי רשמי בתחומים שונים, במיוחד נגד איראן. כפי שהסברנו, הסכם רשמי עם סעודיה היה דורש משני הצדדים ויתורים משמעותיים; אולם ברית בלתי רשמית, גם אם גלויה למדי, לא דרשה ויתורים כאלה.⁸³

הקשרים לא הוגבלו לסעודיה, וכמה מדינות נוספות – בלי להשיג הסכמים – שידרו שהמצב השתנה. האם הייתה ישראל יכולה להשיג הסכמים עם מדינות ערב אלו? אפשר,

אולם בוודאי במחיר גבוה מבחינתה, וכיוון שדעת הקהל בחלק מהמדינות אינה אוהדת את ישראל, הן היו מתקשות לחתום על הסכם. דווקא על ידי ברית המיוסדת על אינטרסים משותפים, אפשר היה לקדם שיתוף פעולה בלתי רשמי בלי שהמדינות ישלמו על כך מחיר.

ממשל נתניהו השקיע מאמצים ניכרים לא רק בשיתופי-פעולה, אלא גם בבזיון סיכונים. קשריה של ישראל עם ארה"ב אכן עמוקים מכדי שיתערערו בשינויי ממשל,⁸⁴ אבל הקשיים עם ממשל אובמה, החשש שארה"ב משנה את מדיניותה במזרח התיכון⁸⁵ והרעיונות הכלליים של אסטרטגיית שיתופי פעולה – כל אלה הובילו את ישראל לנסות להרחיב את קשריה גם עם מעצמות 'מתחרות' כרוסיה וסין ועם מדינות חשובות כגון הודו. עם זאת, עובדה היא שלמרות חילוקי הדעות, בשנת 2016 אושר הסכם סיוע חדש של ארצות הברית לישראל, והדבר מעיד היטב שמעמדה של ישראל בארה"ב עדיין חזק למדי.

הפגישות הרבות בין נתניהו לבין נשיא רוסיה ולדימיר פוטין ב-2015–2016, לרבות את התנגדותה של ישראל להצהרות רוסיות בנושא הפלסטיני, ואפילו הסכמה תיאורטית לפגישה בין ראש הממשלה לנשיא הפלסטיני במוסקבה (הסכמה שיש בה כדי להוציא מידי המערב את הבלעדיות על קידום המשא ומתן) העידו על החיזוק חסר התקדים של הקשרים בין ישראל לבין רוסיה. הקשרים עם סין התחזקו אף הם (כולל ביקור רשמי של נתניהו בסין ב-2013, מו"מ על סחר חופשי ותכנית להידוק יחסי ישראל-סין שאושרה ב-2014), וכמותם גם הקשרים עם הודו, בעקבות חילופי השלטון שם, עד כדי כך שראש ממשלת הודו בירך ב-2015 את נתניהו לרגל ניצחונו במילים העבריות "מזל טוב, ידידי".

כמובן, אין פירוש הדבר שבכל נושא ישראל והמדינות הללו רואות עין בעין, ובוודאי שאי אפשר לדמיין סיוע כספי או צבאי ממדינות אלו שישווה לסיוע שישראל מקבלת מארה"ב.⁸⁶ ההצבעות באונסק"ו באוקטובר 2016 סיפקו תזכורת לכך שיחסים עם אותן מדינות – אין פירושם בהכרח הצבעה לטובת ישראל במוסדות האו"ם; עדיין מוקדם לשפוט את ההשפעה ארוכת הטווח של מדיניות זו על מעמדה של ישראל והתמיכה בה (או על מאזן הסחר הבינלאומי שלה), ובוודאי מוקדם מדי לדעת אם בריתות וקשרים אלה יאפשרו בעתיד לישראל גמישות רבה יותר, עם פטרון לצדה ועם יכולת תמרון בין מעצמות.

ישראל בשלטון נתניהו ניסתה לחזק יחסים גם עם מדינות "משניות", כפי שהראה סיורו של נתניהו באפריקה ב-2016. דוגמה נוספת היא יוון, שבראשה עמדה מפלגה קומוניסטית שאינה ידידותית לישראל, אולם ב-2016 חתמה אותה מפלגה ממשל על שיתוף פעולה עם ישראל וקפריסין, בייחוד בתחום האנרגיה, תוך הודעה שטורקיה תוכל להצטרף אם תשפר את יחסיה המידרדרים עם ישראל – מה שאכן קרה ביוני 2016.

"ברית הפריפריות", אם כן, נולדה בימי נתניהו מחדש; ובעוד בעבר ניסתה ישראל לקבע בתודעה הבינלאומית את חשיבותה רק על ידי סיוע חקלאי, בעשור האחרון יכולה הייתה להציע חקלאות מתקדמת, היי-טק, ציוד צבאי או ייעוץ ביטחוני, עזרה בנושאי טיהור מים ועוד כהנה וכהנה. הרעיונות שנועדו לשפר את מעמדה של ישראל ולסייע להתמודד עם החרם הערבי קמו לתחייה, בגרסה מתקדמת, ולשם אותה מטרה: החרם הערבי כבר אינו קיים, אך את מקומו תפסו מאמצי ה-BDS.

מתווה הגז,⁸⁷ אחד הנושאים העיקריים באידיאולוגיה הכלכלית של נתניהו בשנים האחרונות, קשור גם הוא לחזרתו של ראש הממשלה לאסטרטגיה-רבתי של שיתופי פעולה. עיקר הדיון הציבורי התמקד, כמדומה, בנושא הפנימי (המחיר לאזרחי ישראל), וחלקים מן האופוזיציה, כמו גם כמה מומחים,⁸⁸ אף התנגדו לייצוא הגז מסיבות מדיניות וכלכליות;⁸⁹ ואילו נתניהו טען: "היכולת שלנו לייצא גז מעצימה את כוחה של מדינת ישראל. היא נותנת לנו בסיס הרבה יותר חזק, והופכת את ישראל לחסינה יותר ללחצים בינלאומיים".

העובדה כי בשנת 2016 נחתם הסכם בן כעשרה מיליארד דולר לפחות לאספקת גז לירדן במשך עשור, לקול מחאות בירדן,⁹⁰ הסכם שהתעכב בין היתר בשל אי אישור מתווה הגז,⁹¹ וכן הטענות בדבר קשר בין מתווה הגז לבין ההתקדמות ביחסים עם טורקיה,⁹² מעידות כי גורמים גיאופוליטיים אכן שיחקו תפקיד בניסיונה של ממשלת ישראל לאפשר ייצוא גז. באותה מידה, חששם של גורמים מסוימים בשולי השמאל הישראלי כי "מתווה הגז ישרת את סיפוח השטחים", שכן "בריתות עם תאגידי אנרגיה בינלאומיים הן תעודת ביטוח עבור ממשלת הימין [...] עוצמה אנרגטית משמעת[ה] פחות התערבות בינלאומית"⁹³, מעיד שיש ממש בטענותיו של נתניהו – הן מזווית הראייה שלו, הן מזו של מבקריו. כללו של דבר, בהתעלם משאלת המניעים הזרים, המונופול או התועלת הכלכלית המיידית לאזרחי ישראל, ברי כי נתניהו רואה את מתווה הגז כחלק ממערכת הבריתות של ישראל; כגורם המסייע לעמדתה הבינלאומית והופך אותה לחזקה ול"אטרקטיבית" יותר בעולם. גישה זו, כאמור, עקבית לחלוטין עם שאר רכיבי תפיסתו האסטרטגית.

לאחרונה טען אסף שגיב כי נתניהו רואה בעצמו "מגן המערב [...] שנבחר או נשלח להגן לא רק על ארצו, אלא על האנושות המתורבתת כולה מפני התוהו, מפני נחילי הברברים הנאספים על גבולותיה", והוא סובל "מפגם טרגי אחד: ראיית שחורות נגועה בפחד מצמית", שבגללה הוא מנסה לנהל "קרב בלימה נגד ההיסטוריה", בחששו ש"ההתקדמות, באשר היא, מובילה את המדינה היהודית [...] לקראת הקטסטרופה החטופה או השקיעה הארטית הממתינות, כגזירת גורל בלתי נמנעת, לכל האומות."⁹⁴

אך ניסיונותיו של נתניהו לחיזוק הכלכלה הישראלית כלפי חוץ באמצעות מתווה הגז, ברית הפריפריות, חיזוק קשרים עם מדינות ומעצמות וכן הלאה יכולים להעיד לאו דווקא על ראיית שחורות מלווה בפחד משתק. ייתכן שהוא חש כי בעוד הוא בונה לישראל,

לשיטתו, בסיס יציב ואיתן לעשורים הבאים, יש להימנע מהרס, נזק ומלחמה (שבין השאר, עלולה להוביל לתוצאות פוליטיות בלתי-צפויות, כולל נפילתה של הממשלה שיצאה אליהן). רצונו לשמר את ממשלתו, במיוחד לאור יחסו למשטר האמריקני, דורש ניווט זהיר ושקט תעשייתי, לא רק למטרת בלימת אסון, אלא כדי למנוע הפרעות בהתקדמות העובדה שאיומי "הצונאמי המדיני" אשר ליוו את ישראל בשנים האחרונות לא התממשו כמעט, גם אם ישראל עדיין חוששת נמרצות מאיומי חרם ומפניית דעת הקהל במערב נגדה, מעידים על כך שלפחות באופן חלקי, גישה זו מצליחה.⁹⁵

"צוק איתן" בראי האסטרטגיה-רבתי

תקופת נתניהו לא הייתה עשירה במבצעים צבאיים גדולים, ובאופן כללי ענתה על הדפוס שהרמטכ"ל חיים בר-לב הגדיר בזמן מלחמת ההתשה כ"אסקלציה לצורכי דה-אסקלציה"⁹⁶ – ישראל מוצאת כתובת וחובטת בה כתגובה על כל הפרה, כדי להשיב את השקט.

אחד המבצעים שנתניהו כן ניהל, 'צוק איתן' בקיץ 2014, היה מהארוכים בתולדות ישראל, ודומה היה שהוא נגרר אנה ואנה, עד אשר הואילו כתריסר מחבלי חמאס לצאת ממנהרה בשטח ישראל לעיני מצלמות צה"ל. כך הועבר מיקוד המבצע מיד אל הטיפול במנהרות – דבר שאמנם הקנה למבצע תמיכה כמעט מלאה בקרב הציבור הישראלי, אך גבה מחיר יקר בחיי חיילים ונמשך זמן רב. התמיכה בחיסול המנהרות הייתה נרחבת, אך קשה היה להבין מהן מטרתיו הכוללות של המבצע.

אולם מנקודת המבט של האסטרטגיה-רבתי, אפשר למצוא בו היגיון מוצק. כמו במבצע 'עמוד ענן' (2012), חלק ניכר מ'צוק איתן' היה חילופי אש בין הצדדים (תקיפות אוויריות וירי טילים לעומת ירי רקטות); אך שלא כמו עמוד ענן, כלל המבצע רכיב קרקעי גדול: התמרון נגד המנהרות. אלא שעוד לפני תמרון זה הסכימה ישראל להפסקת אש; ולאחר שלב התמרון, כאשר נמשכו חילופי האש, ניסתה להגיע להפסקת אש על ידי משא ומתן עקיף עם החמאס, ולא באמצעות התערבות האו"ם, כבמלחמת לבנון השנייה.

הפסקת האש שהושגה הייתה במידה רבה כניעה של חמאס לתכתיבים ישראלים ומצריים, תוך דחיית ניסיונותיהם של האירופים ושל ארה"ב להתערב בתיווך. ישראל לא ניסתה להכריע את חמאס בחילופי אש, ולאמתו של דבר, ניסתה לא להכריע. מצגת צבאית שהודלפה מדיוני הקבינט העלתה טענה שמחיר כיבוש הרצועה יהיה כבד וכי יידרש לשם כך זמן רב. חלק מהשרים טענו שהצגת המצגת בקבינט המדיני-ביטחוני הייתה "הפחדה" שנעשתה לבקשת ראש הממשלה, ואשר "נועדה להוריד את כיבוש הרצועה מהפרק";⁹⁷ נתניהו עצמו הבהיר שבניגוד לחלק משריו, הוא לא רצה בכיבוש הרצועה, אלא במכה מרתיעה:

לא הסרתי את האיום למוטט את חמאס, אך מול צבר האתגרים הקיים במזרח התיכון, הוחלט לתת מכה קשה לחמאס [...] למה אני צריך להיכנס פנימה אם אני יכול לכתוש

אותם מהאוויר [...] ? נכון, חמאס שם, אבל הם כתושים, הם מבודדים והם לא יכולים להבריק נשק. אלה הדברים האחראיים שעשינו ויצרנו את הסיכוי – לא ודאות – של שקט ממושך [...] אם תתחדש האש, נכה בעוצמה.⁹⁸

כאמור, לאור העובדה שישראל אכן רצתה הפסקת אש בטרם החל שלב הלחימה נגד מנהרות, קביעות אלו אמינות. אם כן, ישראל רצתה שהמבצע יותיר את חמאס מוחלש, אך לא "ממוטט".⁹⁹ אפשר למנות ארבע סיבות לחיפוש סיום כזה: המובנת מאליה היא מחיר הדמים של כיבוש הרצועה והחשש להשתלט עליה ולשלוט בה בממשל צבאי. השנייה היא האפשרות שיעלה גורם "קיצוני עוד יותר" – אפשרות הצצה תמיד בשיח הישראלי, עד כדי הפיכתה לקריקטורה. השלישית, הפחות מדוברת, היא העובדה שכיבוש הרצועה היה גורר לחצים להעברתה לידי הרשות הפלסטינית (שרת המשפטים ציפי לבני העלתה הצעה בדיוק כזאת, שנדחתה);¹⁰⁰ והרביעית היא שכרגע יש כתובת בעזה שאפשר לנסות להכתיב לה תכתיבים.

העברת הרצועה לידי הרשות הפלסטינית הייתה כנראה מגבירה מאוד את הלחץ על ישראל, שכן עתה הייתה ישות פלסטינית אחת בעזה, ולא שתיים יריבות. על פי האסטרטגיה-רבתי של נתניהו, כפי שהוצגה לעיל, ובהינתן ההנחה, שהוא כנראה שותף לה, כי הסכם מדיני בפני עצמו לא יביא לשלום ושלווה, הנה לסיום המבצע כשחמאס מוחלש אך רצועת עזה מהווה ישות נפרדת-בפועל מיהודה ושומרון יש יתרון אסטרטגי מובהק, הן מבחינה מדינית הן מבחינה דמוגרפית.¹⁰¹

ישראל והגרעין האיראני: חד-צדדיות או מיקור חוץ?

בתקופת האסטרטגיה-רבתי של ההסכמים, בין מלחמת יום הכיפורים למבצע עופרת יצוקה, היה חריג אחד: הנושא הגרעיני. הודעת ממשלת ישראל לאחר תקיפת הכור הגרעיני העיראקי ב-1981 ביטאה את יחסה לסוגיה: "בשום תנאי לא נרשה לאויב לפתח נגד עמנו נשק להשמדה המונית. נגן על אזרחי ישראל, ובעוד מועד, בכל האמצעים העומדים ברשותנו".¹⁰² תפיסה זו נודעה כדוקטרינת בגין; נשק גרעיני בידי גורם שעלול לסכן את ישראל הוא איום שאי אפשר להכניסו למסגרות הרגילות, ונדרש נגדו מענה מסוג אחר: לא הרתעה, כי אם מניעה מוחלטת.

בשל ייחודיות הנושא הגרעיני, תפיסה זו אינה חייבת להשפיע על ההחלטה אם לבחור באסטרטגיה-רבתי של בריתות, של הסכמים, של הסתמכות ישראל על עצמה או של הסתמכות על גורמים זרים; וכפי שתעיד הסכמתו של שמעון פרס, בשנות התשעים, להתפרק מהגרעין תמורת שלום, היא אפילו אינה מחייבת החזקה בכוח גרעיני. על כך שישראל המשיכה להחזיק בתפיסה זו גם כשהשתנו ממשלותיה מעידים מקורות זרים, המתארים את הפצצת הכור הסורי בדיר-א-זור ב-2007. הסיכון שבאויב בעל יכולת גרעינית הצדיק, בימי בגין כבימי אולמרט, תקיפה עצמאית, התנגשות פוטנציאלית עם הפטרון וסכנת התלקחות ביטחונית.

בתקופת נתניהו חרגה ישראל מכך ביחס לאיום הגרעיני האיראני.¹⁰³ כבר ב-1995 הגדיר נתניהו את "התחמשותה הגרעינית של הרפובליקה המוסלמית באיראן"¹⁰⁴ כסכנה הגדולה ביותר העומדת בפני ישראל, "נושא ראשון במעלה, קודם בחשיבותו לכל שאר הנושאים הקשורים בסכסוך הישראלי-ערבי".¹⁰⁵ כאשר עלה נתניהו שוב לשלטון ב-2009, הנושא האיראני הפך מרכזי במיוחד במדיניותו. ב-2015 טען שר הביטחון לשעבר אהוד ברק כי הוא ונתניהו אישרו כמה פעמים את תקיפת מתקני הגרעין האיראניים, אולם מסיבות שונות הדבר לא התבצע, ולבסוף ירד מהפרק¹⁰⁶ (עם זאת, ישראל כנראה ניהלה מלחמה סמויה נגד איראן).¹⁰⁷

יש הטוענים שתקיפת מתקני הגרעין הייתה בלתי מעשית מלכתחילה, עקב העובדה שבניגוד לעיראק או סוריה, איראן בנתה לא כור בודד, אלא סדרת מתקנים,¹⁰⁸ חלקם תת-קרקעיים וממוגנים היטב.¹⁰⁹ אחרים מצביעים על מעין אופוזיציה שהקימו ראשי מערכת הביטחון וגורמים בממשלה, וגורסים שהיא אשר מנעה את התקיפה.¹¹⁰ לאחר פטירתו של שמעון פרס נודע כי הוא טען שמנע תקיפה ישראלית באיראן, אך לא פירט כיצד.¹¹¹ תהא הסיבה אשר תהא, לאחר שנת 2012 ירד רעיון התקיפה מן הפרק, ובמקביל הגביר נתניהו את ניסיונותיו לשכנע את העולם להפעיל לחץ על איראן, ולמעשה העביר את האחריות למניעת גירעונה של איראן לידי הקהילייה הבינלאומית.¹¹² ההסכם בין איראן לארה"ב ב-2015 נחתם חרף התנגדות ישראלית עזה, ששיאה בנאומו של ראש הממשלה בקונגרס האמריקני, שנישא למרות התנגדותו הנחרצת של הממשל. היו שטענו שאימויו של נתניהו הובילו את איראן לחתימת הסכם שמגביל אותה, ובכך למעשה הצליחו במידה מסוימת,¹¹³ או שתחת הממשל האמריקני הנוכחי לא ניתן היה להשיג יותר.

בין אם יכלה ישראל לעצור את איראן ובין אם לאו, היא ניסתה גישה שונה מגישתה ה'מסורתית' לנושא האיום הגרעיני – וכשלה. כך חזרה ישראל אל דוקטרינת בגין; בינואר 2016 הצהיר נתניהו: "ישראל תמשיך לעקוב אחר הפעילות השלילית של איראן ולהתריע, ותעשה את כל הנדרש כדי לשמור על ביטחונה וכדי להגן על עצמה".¹¹⁴ בנאומו באו"ם בספטמבר 2016 קבע נתניהו באופן חד-משמעי: "ישראל" לא תאפשר למשטר הטרור של איראן לפתח נשק גרעיני – לא עכשיו, לא בעוד עשור, לא לעולם!"¹¹⁵ הצהרתו זו של נתניהו היא התחייבות-מחדש למדיניות שלפיה ישראל תפעל בעצמה נגד איום גרעיני, ולא תסמוך על הבטחות 'מבחוץ'. העתיד ילמדנו אם יתפתח איום כזה ואם להבטחות הישראליות יש כיסוי; אולם אפיזודת הסכם הגרעין האיראני מצביעה על כך שישראל חוזרת לתפיסה ששימשה אותה ביחס לגרעין העיראקי והסורי, תפיסה המסתמכת על פעולה עצמאית ומניעת התגרענות יריבים כמעט בכל מחיר, ולא על הסכם או על פעולה בינלאומית.

מה הלאה?

העיון באסטרטגיה-רבתי של מדינת ישראל מעלה מתווה של כמה קווי מחשבה עקביים. המעבר ביניהם לא התרחש מתוך תכנון מוקדם, ולעתים הגיע בעקבות זעזועים קשים. החלוקה בין תומכי הגישות אינה בהכרח בין ימין לשמאל, והיא עלולה להטעות בשלב ראשון. במידה רבה, יותר משהאסטרטגיה-רבתי עוסקת בפעולות, היא מתעניינת במניעים; כך, למשל, בעקירת יישובים בהסכם ובעקירת יישובים בדרך חד-צדדית נעקרים אותם אנשים באותו אופן ממש, אולם מטרותיו של הסכם ומטרותיהן של פעולות חד-צדדיות שונות אלו מאלו תכלית שוני.

המעבר מתפיסה של בריתות והסתמכות על כוחה העצמי של ישראל לתפיסה של הסכמים והסתמכות (חלקית) על גורמים זרים לא נבע מעבודת מטה מסודרת, אלא נגזר ממלחמת יום הכיפורים ומהשבר בחברה הישראלית ובתפיסת הביטחון שלה; השיבה לאסטרטגיה של בריתות ושל הסתמכות על כוחה של ישראל החל בעקבות הנסיגה מלבנון, ובשל העובדה כי "הצד השני" סירב למלא את התפקיד שייעדה לו המדיניות הישראלית – קרי, להתפשר עם קיומה של ישראל ולהגיע איתה להסכמים. כמובן, די בהסכם אחד שייתפס כמוצלח כדי להטות שוב את המוטלת לכיוון ההסכמים.

בימינו נראה כי ראש הממשלה נתניהו מחזיק בתפיסה אסטרטגית דומה לתפיסה הישראלית הקלאסית שהוביל, שישים שנה קודם לכן, דוד בן-גוריון, אף כי שני המדינאים שונים בתפיסת עולמם בתחומים רבים. תפיסה זו כוללת הדגשת חשיבותה של ישראל במערכת הבינלאומית, ביסוס צבא חזק, בניית מערכת בריתות איתנה, דחיית תכתיבים בינלאומיים, והבנה שעל ישראל לדאוג לביטחונה בכוחות עצמה.

זהו, כמובן, לא סוף הסיפור. גם אחרי תקופת נתניהו, ישראל תמשיך להידרש לבירור עצמי באשר לשאלות להיכן היא מנסה להגיע ומהי הדרך הנכונה אל היעד. יותר מכול, תוסיף להטריד את קובעי המדיניות השאלה המרכזית: האם פעולותיה תואמות את האסטרטגיה-רבתי שלה, ורתומות לקידום המטרה שהציב נפתלי הרץ אימבר – "התקווה בת שנות אלפיים, להיות עם חופשי בארצנו, ארץ ציון ירושלים".

Strategy", in Williamson Murray, Richard Hart Sinnreich and James Lacey (Eds.), *The Shaping of Grand Strategy: Policy, Diplomacy and War*, New York: Cambridge University Press, 2011, pp. 1-2.

4. <https://www.youtube.com/watch?v=EkpS-yBj7gY>

5. מצוטט בתוך **אסטרטגיית צה"ל** (2016), הגרסה הבלתי מסווגת, עמ' 9.

6. זאב ז'בוטינסקי, "על קיר הברזל", **ראשווייט**, 4

1. אביעד קליינברג, "באין מדיניות, המלחמה היא המשך המלחמה בדרכים אחרות", **ידיעות אחרונות**, 6 באוגוסט 2014. לאמתי של דבר, קליינברג מפרש כאן לא נכון את קלאוזוביץ, שמעולם לא סבר שמדיניות פירושה תכנית פוליטית סדורה, ובהחלט סבר שמדיניות יכולה להיות כושלת.

2. William Martel, *Grand Strategy in Theory and Practice: The Need for an Effective American Foreign Policy*, New York: Cambridge University Press, 2015, p. 30.

3. Williamson Murray, "Thoughts on Grand

17. לצורך הדגמה: הנשיא האמריקני הראשון שביקר בישראל היה ניקסון, ב-1974; ראש הממשלה הבריטי הראשון שביקר בארץ הייתה תאצ'ר, ב-1986; הנשיא הצרפתי הראשון שביקר בארץ היה מיטראן, ב-1982. לא לחינם במעגל העצים בעלייה להר הרצל (אחרי המנוחה), שניטעו בחלקם הגדול לפני מלחמת ששת הימים, כמעט שאין עץ שנטע דיפלומט חשוב מארץ אירופית כלשהי.
18. פסח מלובני, **מלחמות בבל החדשה: עלייתו ונפילתו של הצבא העיראקי בעת החדשה**, תל-אביב: מערכות, 2009, עמ' 83–86; יעקב נמרודי, **מסע חי, כך א', אור יהודה: מעריב**, 2003, עמ' 277–279.
19. Foreign Relations of The United States, 1964–1968, Volume XIX, Document 74: Draft Statement, May 26th, 1967, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v19/d74> ראו גם מכתבו ללוי אשכול מ-3 ביוני 1967, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v19/d139>
20. עוד קודם לכן תקף בן-גוריון את רבין על פעולת התגמול בסמוע ('מבצע מגרסה') בנובמבר 1966, שנועדה לשדר מסר לירדן אולם חזרה לשיטה שהייתה נהוגה עד פעולת קיביה ('מבצע שושנה') ב-1953, שיטה של פשיטה על כפרים. בן-גוריון התנגד בטענו ש"אין עניין לערער [את מעמדו של] [...] המלך חוסיין", וכי מאז קיביה "היה כלל [במדיניות הביטחון השוטף] שלא פוגעים בציבילים [באזרחים]...". זכי שלום, **כאש בעצמותיו: דוד בן גוריון ומאבקיו על דמות המדינה והנהגתה**, 1963–1967, שדה בוקר: מכון בן גוריון לאוניברסיטת בן-גוריון, 2004, עמ' 128. בן-גוריון כנראה צירף את מעשיו השונים של רבין, וראה ברמטכ"ל מי שחורג מהאסטרטגיה של ישראל ויכול לדרדר אותה בחוסר אחריות למלחמה בה תעמוד לבדה.
21. פרוטוקול ישיבה נ/התשכ"ז של הממשלה – י"א בסיון התשכ"ז, א"מ.
22. השר יוסף ספיר טען: "אני חושב שחווה שלום חתום עם המלך חוסיין זוהי סתירה מוחלטת לאותם האינטרסים היסודיים של הממלכה הירדנית ההאשמית, ואינה שווה יותר מאשר עליו כתוב החוזה. הנסיבות יכולות להשתנות". שם.
23. JSCM-373-67, "Memorandum for the Secretary of Defense. Subject: Middle East Boundaries", June 29th, 1967, מעניין לציין כי מסמך זה אינו מופיע בכרך Foreign Relations of the United States במלחמת ששת הימים (FRUS XIX, Arab-Israeli Crisis And War, 1967), אולם המסמך העוקב ששלחו ראשי המטות באותו יום, שעוסק במדיניות בנובמבר 1923. תרגום לעברית באתר מכון ז'בוטינסקי.
7. מצוטט אצל דוד טל, "בן-גוריון, שרת ודיין: המאבק על היוזמה למתקפת מנע, 1955", **קתדרה** 81, 1996, עמ' 116.
8. ראו בנוסח שונה מעט: דוד בן-גוריון, **ייחוד ויעוד**, תל-אביב: מערכות, 1971, עמ' 207, וכן דבריו בישיבת מפי"א ב-23 בספטמבר 1956: "שכנינו [...] רוצים לעקור אותנו בשלוש דרכים: א. על ידי סיבוב שני, להכריע אותנו פעם ולעולמים [...] ב. להחניק אותנו על ידי חרם כלכלי והסגר ימי [...] ג. למוטט קיומנו על ידי טרור על הגבולות, לזרוע אימים ופחד בתוך העם בישראל". ארכיון צה"ל (א"צ) 130/532/1973.
9. 23 בספטמבר 1956. א"צ שם.
10. מיכאל בר זווה, **בן גוריון, חלק ב', תל-אביב: זמורה, ביתן**, 1987, עמ' 873.
11. שם, עמ' 890.
12. שם, חלק ג', עמ' 1,589; מיכאל אורן, **שישה ימים של מלחמה**, אור יהודה: כנרת, זמורה, ביתן, דביר, 2004, עמ' 109; יצחק רבין, **פנקס שירות**, חלק א', תל-אביב: ספריית מעריב, 1979, עמ' 150.
13. ב-1958, כאשר משבר איים על ירדן בעקבות חיסולה של השושלת ההאשמית בעיראק, הציבה ישראל את צה"ל בכוננות – אולם אפשרה לבריטים להעביר תגבורות ולא התכוונה לנצל את המצב לשפר את גבולותיה אלא אם תתפרק ירדן; חמש שנים לאחר מכן, ב-29.10.1963, רשם ב"ג ביומנו: "גם הצרפתים הזהירו שלא נפגע בירדן".
14. ישיבת ממשלה, 28 באוקטובר 1956, א"צ 532/1973-205.
15. איראן הכירה בישראל דה-פקטו (אך לא דה-יורה), ולמשך זמן קצר, בתחילת שנות החמישים, הייתה לה נציגות בישראל, עד שנסגרה בלחץ מדינות ערב. ב-1960 כבר היו היחסים חמים עד כדי כך, שהשאה הפרסי הצהיר פומבית כי מדינתו מכירה בישראל והגביר את שיתוף הפעולה איתה, תוך שהוא מתעלם רוב הזמן ממחאות מדינות ערב. הוא סיפק נפט לישראל, מדריכים ישראלים אימנו את חייליו ומטוסיו נשלחו לשיפוץ בישראל – ובכל זאת איראן לא הכירה בישראל דה-יורה.
16. על תכנית אלפא ראו: Shimon Shamir, "The Collapse of Project Alpha", in Roger William Louis and Roger Owen (Eds.), *Suez 1956: The Crisis and its Consequences*, Oxford: Oxford University Press; Yagil Henkin, *The 1956 Suez War and the New World Order in the Middle East: Exodus in Reverse*, Lanham: Lexington, 2015, pp. 41–43.

- תשל"ח, 20 בנובמבר 1977.
35. יעקב חסדאי, "הסכם השלום: חזון הנביאים או עסקת סוחרים?", **דבר השבוע**, כ"ז בשבט תשל"ט, בתוך: יעקב חסדאי, **בעט ברזל**, ירושלים: קבוצת לאו"ר, תשמ"ג, עמ' 62.
 36. Jane Rosen, "Inching Ahead with Linowitz on Mideast Talks; A 'Deeply-Involved' Jew Security Preoccupies Begin", *New York Times*, October 19th, 1980.
 37. קל לראות זאת כאשר מעיינים בשירי שלום ישראליים, כגון "שיר לשלום", "הנה בא השלום", "נולדתי לשלום", "בואו נשיר שלום", "שלום על ארץ", "הפגישה ההיסטורית" ודומיהם – ובהיעדר הכמעט-מוחלט אם לא המוחלט של שירים מקבילים במצרים.
 38. ראו בתמצות את פקודת מבצע "אורנים" מס' 2, אפריל 1982, באתר ארכיון צה"ל: <https://goo.gl/UEgRmX>.
 39. הסכם בין ממשלת מדינת ישראל ובין ממשלת הרפובליקה של לבנון, 17 במאי, 1983, **אתר הכנסת**.
 40. שמעון פרס (עם אריה נאור), **המזרח התיכון החדש: מסגרת ותהליכים לעידן השלום**, בני ברק: סטימצקי, 1993, עמ' 19, 78, 80.
 41. שמעון פרס (עם חגי אשד), **כעת מחר**, ירושלים: כתר, 1978, עמ' 255.
 42. אמנם, הוא עדיין חשש ממדינה פלסטינית וסבר שפירוז אינו מספיק, אולם הפתרון שלו היה קונפדרציה ירדנית-פלסטינית ומרחב כלכלי ירדני-פלסטיני-ישראלי. **המזרח התיכון החדש**, עמ' 145–152.
 43. יש הטוענים כי למעשה, הסכם אוסלו נכפה על רבין על ידי תמרוניו של פרס, והוא לא יכול להיחלץ ממנו. על כן מידר בהמשך את פרס מההסכם עם ירדן (אדם רו, "חזיתות מתנגשות – האנטומיה 'המזרח' של הכרעת אוסלו של רבין", **ישראלים** 4, 2012, עמ' 97–131. גם אם כך היה, לפחות כלפי חוץ הראה רבין מחויבות ברורה לתהליך.
 44. "הודעת ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין במליאת הכנסת על אישור הסכם הישראלי-פלסטיני בדבר הגדה המערבית ורצועת-עזה", 5 באוקטובר 1995, **אתר הכנסת**.
 45. שם.
 46. **ערוץ 2**, 23 בדצמבר 1995.
 47. שלמה אהרונסון, **דוד בן-גוריון: מנהיג הרנסנס ששקע**, שדה בוקר: המרכז למורשת בן-גוריון, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 1999, עמ' 323.
 48. "נשיא המדינה פתח את ועידת הגליל השביעית בטבריה", 31 בדצמבר 2013, **אתר הנשיא**.
 - ארה"ב במזרח התיכון ובסכנות של קיטוב באזור, מופיע גם מופיע. עשרה ימים קודם לכן דיבר ג'ונסון על "גבולות מוכרים".
 24. ראו למשל מירון מדוני, **גולדה: ביוגרפיה פוליטית**, תל אביב: משכל, 2008, עמ' 544–548.
 25. Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Volume XXV, Arab-Israeli Crisis and War, 1973 <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v25/d173>.
 26. Ibid., Volume XXVI, arab-israeli dispute, 1974–1976, Document 95, Memorandum of Conversation, August 12th, 1974, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v26/d95>. התרגום לעברית אצל אמיר אורן, "קריאה סופית לנוסעי איראנאיד", **הארץ**, 12 באוגוסט 2012.
 27. המודיעין האמריקני אף הוא כשל לחלוטין בחיזוי המלחמה, והאמין כי למצרים אין אופציה צבאית. ראו זכי שלום ובוועז וונטיק, "כישלון המודיעין האמריקני בדרך אל מלחמת יום הכיפורים", **עיונים בתקומת ישראל** 22, עמ' 122–151.
 28. כך, למשל, ב-1956, ימים ספורים לפני מלחמת סיני, אמר הנשיא אייזנהאואר לכותב הנאומים שלו כי ישראל לא תוכל "לשרוד בלי להגיע לתנאים מכובדים ושלווים" (terms honorable and peaceful). Steven Ambrose, *Eisenhower the President*, New York: Simon and Schuster, 1984, p. 354. על גישתו זו של אייזנהאואר ראו גם, Henkin, *The 1956 Suez War*, Ch. 2.
 29. חזי כרמל וג'ודי קיפר, **קשר K**, פלג: 1975, עמ' 161.
 30. לפחות באחד המניינים הצה"ליים בשנות התשעים נספרו הרוגי צד"ל בנפרד מהרוגי צה"ל, אולם מחבלים שנהרגו בידי אנשי צד"ל נספרו באותה טבלה כמו מחבלים שנהרגו בידי אנשי צה"ל; הדבר יצר אשליה של יחס הרוגים גדול יותר ממה שהיה בפועל.
 31. הסכם הביניים בין ישראל ומצרים, כ"ה באלול תשל"ה, 4 בספטמבר 1975.
 32. **מעריב**, 25 בספטמבר 1976 במאמר 26. מצוטט אצל יוסי גולדשטיין, "שינויי עמדות בממשלות אשכול, רבין וגולדה לגבי עתיד שטחי יהודה, שומרון וחבל עזה: 1967–1977", **מחקרי יהודה ושומרון** כ' (2011), עמ' 312.
 33. דברי ראש הממשלה מנחם בגין בכנסת בעת ביקורו של נשיא מצרים אנואר סאדאת, "בכסלו תשל"ח, 20 בנובמבר 1977.
 34. נאום נשיא מצרים אנואר סאדאת בכנסת, י' בכסלו

49. את הדוגמה הנרחבת ביותר סיפק כמובן שמעון פרס בהמזרח התיכון החדש, בפרט פרקים 6-11, המהווים כמחצית מהספר: "מכלכלת עימות לכלכלת שלום", "מקורות השקעה ומימון", "החגורה הירוקה", "מים חיים", "תשתית תחבורה ותקשורת", "פיתוח התיירות".
50. חן קוטס-בר, "מתחן הדור", מעריב, 21 בפברואר 2003.
51. אבי שליים, המלך חוסיין: ביוגרפיה פוליטית, אור יהודה: כנרת, זמורה, ביתן, דביר, 2009, עמ' 465-466. על ההסכם ראו שם, עמ' 437-470.
52. בעיקר לאחר מעשה התפתחה הטענה כי ברק רצה להראות ש'אין פרטנר, אולם בבחינת הצהרותיו ומעשיו באותה שנה, קשה להאמין לגרסה זו.
53. Interview with Prime Minister Barak, *Jerusalem Post*, September 24th 1999.
54. מסמך ההבנות האמריקני הודלף ופורסם על ידי עקיבא אלדר בהארץ, 13 בינואר 2000.
55. לימים הצהיר נשיא ארה"ב דאז ביל קלינטון כי ברק היה מוכן לוותר על הר הבית, ועל 96 אחוזים משטחי יהודה ושומרון. מעריב, 1 במאי 2014.
56. לסקירת הדעות השונות ראו למשל איתמר רבינוביץ', האופק המתרחק: ישראל, הערבים והמזרח התיכון, 1948-2012, אור יהודה: כנרת, זמורה, ביתן, דביר, עמ' 144-160.
57. אמנון לורד, "בשולית ההוגעה", מקור ראשון, 15 באוקטובר 2004.
58. משה יעלון, דרך ארוכה קצרה, תל-אביב: משכל, 2008, עמ' 110.
59. ראו למשל אורי מילשטיין, "תחקיר: כך הצליח צה"ל למנוע מעורבות איראנית בשטחים באינתיפאדה השנייה", מעריב, 26 במארס 2016.
60. חן קוטס-בר, "מתחן הדור", מעריב, 21 בפברואר 2003.
61. ראו ועדת וינוגרד, דין וחשבון חלקי, פרק שביעי.
62. רישומי המחבר.
63. ועדת וינוגרד, דין וחשבון חלקי, עמ' 56 הע' 78.
64. ראו למשל את ראינותיהם של אולמרט ואברמאן, ערוץ 10, "המקור", 17 בנובמבר 2015.
65. הארץ, 9 בינואר 2009.
66. חדשות ערוץ 12, 7 בינואר 2009.
67. נתניהו, מקום תחת השמש, עמ' 257.
68. שם, עמ' 276-277. באורח אירוני, שמעון פרס הסכים לניתוח זה, ואף הוא הציב את בעיית הפירוק ואת בעיית הקיצונים כמונעות פירוק אפקטיבי, אולם מסקנתו הייתה שונה מאוד – קונפדרציה ירדנית-פלסטינית. פרס, המזרח התיכון החדש, עמ' 145-152.
69. נאום ראש ממשלת ישראל באוניברסיטת בר-אילן, יוני 2009, מרכז המידע למודיעין וטרור, "נאום בר-אילן של ראש ממשלת ישראל ומבחר תגובות ראשוניות", 16 ביוני 2009.
70. עם זאת, אין להתכחש לכך שבהסכמתו לפירוק ויתר נתניהו על עיקרון מן העבר: במקום תחת השמש טען נתניהו נגד עצם הרעיון של מדינה פלסטינית מפורזת: לדבריו, "אי אפשר לסמוך על פירוק מסיבות מדיניות", ו"תומכי 'פירוק הגדה המערבית' מדברים אפוא על פירוהו של מדינה ריבונית שלמה – דבר שלא נשמע כמוהו בתולדות האומות, ומסיבה טובה: אי אפשר לקיימו" (מקום תחת השמש, עמ' 276-277). אי אפשר לטעון שמדובר בהצבת תנאי ש'אי אפשר לקיימו" כמכשול למו"מ, שכן במקום תחת השמש הוא סבר שיתכן שהפלסטינים יסכימו לפירוק, אך לא לקיימוהו. שם, עמ' 277-278.
71. ידיעות אחרונות, 16 ביוני 2009.
72. ידיעות אחרונות, 14 בינואר 2014.
73. "ראש הממשלה במליאה החגיגית: 'שלום אמת מושתת על סידורי ביטחון שיבטיחו שהשטחים שבידי הפלסטינים לא יהפכו לכני שיגור', אתר הכנסת, 14 בינואר 2014.
74. שם.
75. Ynet, 26 במאי 2009. להצגה עקבית מקיפה של עמדות יעלון, ראו משה יעלון, "ישראל והפלסטינים: חזרה ליסודות", תכלת 33, סתיו התשס"ט 2008. כגילוי נאות: אותה עת הייתי עמית במכון אדלסון ללימודים אסטרטגיים עם יעלון, אם כי אינני יודע אם תרמתי ל"מתווה שאציע כאן, ושגובש עם עמיתי ב'מכון אדלסון למחקרים אסטרטגיים'".
76. מזל מועלם, "תקשיבו לנתניהו: נאום בר-אילן לא תקף יותר", אל מוניטור, 12 באוגוסט 2016.
77. *Der Spiegel*, July 6, 2009.
78. הרצאה בכנס הרצליה, 15 ביוני 2016.
79. כמובן, לא רק אצל נתניהו. ראו למשל: יצחק רבין, "איזו מדינת ישראל אתה רוצה?", נאום בטקס סיום של המכללה לביטחון לאומי, 12 באוגוסט 1993, <http://www.rabincenter.org.il/Items/01775/4d.pdf>
80. מובן שלא כל הנאומים עסקו בנושאים הנ"ל, למשל: דברי ראש הממשלה נתניהו בטקסי הסיום של בוגרי המכללה לביטחון לאומי: כ"ג בתמוז תשע"א; ו' באב תשע"ב.
81. ב'2009 הבהיר כי ערובות בינלאומיות ל"פירוק אפקטיבי" של מדינה פלסטינית – אין פירושן ש"חיללים אמריקנים, מנאט"ו ומאחרים, יגנו עלינו ויעשו את מלאכת ההגנה של מדינת ישראל", דרש הכרה פלסטינית במדינה יהודית "כדי שהזכות תופנם

- להגדיל את הסיוע הצבאי.
87. לשכת העיתונות של ממשלת ישראל, "מתווה להגדלת כמות הגז הטבעי המופקת משדה הגז הטבעי 'תמר' ופיתוח מהיר של שדות הגז הטבעי 'לויתן', 'כריש' ו'תנין' ושדות גז טבעי נוספים", 16 באוגוסט 2015.
88. הבולט בהם הוא הגיאולוג יוסי לנגוצקי, שעבודתו הובילה לגילוי חלק משדות הגז, שטען: "אסור לייצא מתמר אפילו לא קוב אחד, הייצוא יהיה בכיה לדורות". ערוץ 7, 21 בנובמבר 2015.
89. יש לציין כי היו שסברו שאין קשר בין הדברים. כך, למשל, כתבה ח"כ שלי יחימוביץ' ביוני 2015 כי "ייצוא גז לירדן אכן חשוב, אבל ייצא לפועל בכל מקרה ובכל מתווה". ליאור גוטמן, "יחימוביץ' על נתניהו: 'מה קרה שהקפיטליסט סוגר הרמטית את שוק הגז לתחרות?'", **כלכליסט**, 16 ביוני 2015.
90. ראו למשל: The New Arab, september 2016, <https://www.alaraby.co.uk/english/blog/2016/9/30/jordan-protests-against-israel-leviathan-gas-deal>. מאלפת העובדה שההפגנות אורגנו על ידי גוף המכנה את עצמו "המערכה הלאומית הירדנית נגד הסכם גז עם היישות הציונית".
91. **גלובס**, 26 בספטמבר 2016.
92. ר' למשל: אמיר תיבון, "הקשר בין מתווה הגז וההסכם המתגבש עם טורקיה אינו מקרי בהחלט", **וואלה**, 18 בדצמבר 2015; הדי כהן, "בכירים בחברות הגז מעריכים: עד סוף 2017 ייחתם חוזה הגז בין ישראל לטורקיה", **גלובס**, 27 ביוני 2016.
93. עמרי אילת, "מתווה הגז ישרת את סיפוח השטחים: מהי תשובת האופוזיציה?", **הפורום לחשיבה אזרחית**, 29 בנובמבר 2015, <https://goo.gl/A227d1>.
94. אסף שגיב, "עומד על החומה", **מקור ראשון**, מוסף שבת, 3 באפריל 2016.
95. לתיאורי 'הצונאמי המדיני' הצפוי ב-2011, 2014 ו-2015 ראו ברק רביד, "שר הביטחון אהוד ברק: אנו עומדים בפני צונאמי מדיני", **הארץ**, 13 במרץ 2011; <http://news.walla.co.il/item/1819560>; יהודה בן מאיר, "זהירות – צונאמי מדיני בפתח", **הארץ**, 15 בדצמבר 2014; שלמה שמיר, "צונאמי מדיני בדרך: אירופה כבר הכינה 'תיק סנקציות' נגד ישראל", **מעריב**, 9 ביוני 2015.
96. יעקב בר סימן טוב, "אפקטיביות הפעלת חיל האוויר במלחמת ההתשה, יולי-דצמבר 1969", **מערכות**, 283, 1982, עמ' 45.
97. ברק רביד, "התרחיש שהוצג לשרים: כיבוש עזה ייקח חודשים; מאות חיילים ייהרגו", **הארץ**, 5 באוגוסט 2014.
- בקרב שכנינו הפלסטינים", הכריז כי "פיתוח כלכלי לא רק שאיננו מונע שלום – הוא מסייע לכך", והציב רשימת דרישות מפורטת שכללו את האמור לעיל וכן "פתרון בעיית הפליטים מחוץ לישראל, קץ התביעות כחלק מקץ הסכסוך", ושליטה ישראלית ביטחונית במרחב גם לאחר הפירוז. ב-2011 דיבר על הגדרות המקיפות את ישראל, ואמר כי הוא "מצפה שכל ממשלה שתקום במצרים תשמור על השלום ותשמור גם על הביטחון בסיני, אבל עדיין, אנחנו נדרשים לעשות מה שאנחנו יכולים מהצד שלנו"; ב-2013 הבהיר: "לא נפקיד את הביטחון הלאומי שלנו בידיים אחרות [...] יש הרבה שאומרים שאפשר לעשות מיקור חוץ של הביטחון הלאומי שלנו, אך כשהאש ליחכה את העולם האבוד הזה, היו מי שפנו לאחרים, ביקשו עזרה ולא קיבלו אותה", וכי "איני כופר בבריתות, אני חושב שהן חיוניות, אבל בריתות עושים רק עם חזקים, שלום עושים רק עם חזקים [...] ישראל תמיד תגן על עצמה, בכוחות עצמה, נגד כל איום, קרוב ורחוק". דברי ראש הממשלה נתניהו בטקסי הסיום של בוגרי המכללה לביטחון לאומי: ז' באב תשס"ט, י"ז בכסלו תשע"ב, י"ז באב תשע"ג.
82. דברי ראש הממשלה נתניהו בטקס הסיום של בוגרי המכללה לביטחון לאומי, ז' בתמוז תשע"ז.
83. בפברואר 2016, בועידה במינכן, לחץ שר הביטחון יעלון מול המצלמות את ידו של הנסיך הסעודי טורקי אל-פיסל, לשעבר ראש המודיעין הסעודי ומבקר חריף של ישראל. שנים ספורות קודם לכן עוד יצאו משלחות סעודיות מן האולם כאשר נאם נציג ישראלי. מנכ"ל משרד החוץ, דורי גולד, שבעברו כתב ספר אנטי-סעודי חריף, נפגש עם אישים סעודיים והתראיין לעיתון סעודי, וביוני 2016 ביקרה משלחת סעודית בישראל, עניין שהדאיג מאוד את נסראללה. ר' דורי גולד, **ממלכת האיבה: ערב הסעודית – החממה של הטרור הבינלאומי החדש**, תל אביב: ידיעות אחרונות, 2004; רן דגוני, "המנכ"ל המיועד של משרד החוץ: קיימנו מפגשים עם סעודיה", **גלובס**, 5 ביוני 2015; אמיר תיבון, "מנכ"ל משרד החוץ: 'לא נאפשר העברת נשק שיפגע בעליונותנו האזרחית'", **וואלה**, 28 בדצמבר 2015; "נסראללה: 'שלום בין ישראל לסעודיה – הדבר המסוכן ביותר שיכול לקרות'", **הארץ**, 30.7.2016.
84. ראו למשל: Dennis Ross, *Doomed to Succeed: The U.S. – Israel Relationship from Truman to Obama*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2015.
85. ראו למשל מייקל דוראן, "האסטרטגיה האיראנית הסודית של אובמה", **מידה**, 7 בפברואר 2015, <https://goo.gl/KSML4X>.
86. ראוי להזכיר שבכהונתו הראשונה, נתניהו הוביל לביטול הסיוע האזרחי האמריקני (אם כי קיבל פיצוי בסיוע ביטחוני), וכך הקטין את תלותה של ישראל בארה"ב – הגם שבשנים האחרונות ניסה דווקא

המחשבים 'סטוקסנט', שהייתה בצנטריפוגות האיראניות, אם כי אחרים סוברים שהייתה זו דווקא פעולה אמריקנית, ויש ששילבו בין האפשרויות. ר' למשל: David E. Sanger, "Obama Order: Sped Up Wave of Cyberattacks Against Iran", *The New York Times*, June 1st, 2012.

108. שמעון פרס ביסס על כך חלק מחזונו ב-1993: הוא טען ש"הסכנה הגדולה ביותר היא הצירוף של נשק גרעיני ואידיאולוגיה קיצונית. לכך אין, וכלל לא יכולה להיות, תשובה צבאית מקובלת", (המזרח התיכון החדש, עמ' 80), וסבר ש"הוכח בעליל שניתן להרוס, במבצעים צבאיים מבריקים כשלעצמם, כורים גרעיניים, אך לא לבטל את התכניות ואת הכוונות להצטייד בנשק גרעיני", תוך שימוש "בשיטות אחרות שקל יותר להסתירן, אל מתחת לפני הקרקע" (עמ' 63); לכן סבר שיש צורך בברית אווירית, ו"הסדרים [...] על מניעת הפצתו של נשק להשמדה המונית" (עמ' 66).

109. כך למשל סבר ראש הסיי-איי לשעבר מייקל היידן, שטען שבשל המרחק מישראל והיקף המטרות תקיפה היא "מעבר ליכולתה" של ישראל; ראש המודיעין של חיל האוויר האמריקני לשעבר, הגנרל דייוויד דפטולה, סבר ש"יש רק מעצמת-על אחת בעולם שיכולה לבצע את זה", והיא ארה"ב. Elisabeth Bumiller, "Iran Raid Seen as a Huge Task for Israeli Jets", *The New York Times*, February 19, 2012.

110. עובדה, ערך 2, 4 בנובמבר 2012.

Steve Linde, "Peres bombshell: I stopped an Israeli strike on Iran", *Jerusalem Post*, September 30th, 2016.

112. בשנת 2015 ספר 'הארץ' את הופעותיהן של מילים מסוימות בחמישה נאומים של נתניהו בעצרת האו"ם. הוא מצא שהמילים "נשק גרעיני" (182 אזכורים) ו"איראן" (167 אזכורים) היו שניות ושלישיות רק למילה "ישראל" (211 אזכורים), ובפער גדול מכל שאר הנושאים. אולם רוב האזכורים הופיעו מ-2012 והלאה, בשנים בהן תקיפה באיראן כבר ירדה מעל הפרק מסיבות מדיניות. ברק רביד, "נאומי נתניהו באו"ם: איראן תמורת שלום", *הארץ*, 1 באוקטובר 2015. בבדיקת הנאום של 2016 עולה כי "ישראל" הופיעה כמה עשרות פעמים, "איראן" 11 פעמים, ו"נשק גרעיני" פעמיים.

113. עמוס הראל, "על אף שעשה הכל כדי לטרפד את הסכם הגרעין עם איראן, לנתניהו מגיע עליו קרדיט", *הארץ*, 17 ביולי 2015.

114. עמרי נחמיאס, "נתניהו: 'איראן ממשיכה להפיץ טרור'; רוחאני: נקודת מפנה", *וואלה*, 17 בינואר 2016.

115. אתר משרד החוץ הישראלי, "נאום ראש הממשלה נתניהו בעצרת הכללית של האו"ם", 22 בספטמבר 2016.

98. מצוטט אצל: דן מרגלית, "צוק איתן הוא סיפור הצלחה", *ישראל היום*, 31 באוגוסט 2014.

99. לניתוח טוב של מצב הסיום של צוק איתן ראו אריאל כהנא, "נתניהו מודיע בעזה חמאס מוחלש מעבאס חזק", *מקור ראשון*, 29 באוגוסט 2014.

100. אודי סגל, "חשיפה: תכנית לבני להפסקת אש בעזה", *חדשות ערוץ 2*, 8 באוגוסט 2014. אבר-מאזן עצמו דחה הצעה כזו זמן קצר לאחר מכן: "אמיר תיבון, חשיפה: אבו מאזן דחה הצעה בינלאומית להשתלט על עזה", *וואלה*, 26 בפברואר 2015.

101. יש הסוברים שזו הייתה מטרתה של ההתנתקות, והדבר זוכה לחיזוק מראיון של דב ויסגלס באוקטובר 2004, בו טען שההתנתקות נועדה למנוע תהליך מדיני ביהודה ובשומרון, לטענתו בהסכמת האמריקנים. (ארי שביט, "יועצו הבכיר של שרון: יזמנו את ההתנתקות כדי להקפיא את התהליך המדיני לזמן בלתי מוגבל", *הארץ*, 5 באוקטובר 2004, בדומה לכך טען גם ביולי 2006, כי "אחת המחשבות שעמדו ביסוד הראייה האסטרטגית של אריאל שרון היתה ההכרה [...] שמעברו השני של השולחן המדיני לא היה ואין פרטנר - ללא קשר לתוכנה של תוכנית שלום כזו או אחרת". (ארי שביט, "האם ההתנתקות הצליחה?", *הארץ*, 5 ביולי 2006). עם זאת, אף על פי שטענות ויסגלס מחזקות לכאורה את התזה במאמר זה, יש להתייחס אליהן בחשדנות - הן מפני שאחרים, בהם הרמטכ"ל לשעבר משה יעלון, מפקפקים בכך ובכשרות מניעיו והתנהלותו (יעלון, *דרך ארוכה קצרה*, עמ' 176-179, 189), הן מפני שבאותו ראיון מיולי 2006 הביע ויסגלס תמיכה בלהבת ב"יוזמה חד צדדית ביהודה ושומרון", כולל פינוי התנחלויות, וטען ששרון תכנן מהלך "נרחב" כזה - כל זאת בניגוד לטענותיו מ-2004; על כן ייתכן שטענותיו הראשונות היו חלק מנסיון שיווק המהלך, ולא הסיבות לו.

102. שלמה נקדימון, *תמוז בלהבות*, מהדורה מעודכנת, תל אביב: משכל, 2007, עמ' 266.

103. יש אמנם שיטענו שבנסיבות הנוכחיות, ותחת שלטונו של הנשיא הנוכחי בארה"ב, הושג המקסימום האפשרי. הטיעונים הם שמבחינה טכנית, ישראל לא הייתה יכולה למנוע התגרענות איראנית; שפעולותיה עיכבו בכמה שנים את ההתגרענות; שאילולא "השתוללות" נתניהו לא היה העולם פועל; ושהזמן לא התאים לתקיפה יעילה (תודתי לד"ר עדו הכט על הערה זו). עם זאת, ברור שנתניהו רצה שאם יושג הסכם, הוא יהיה שונה מזה שהושג בפועל.

104. נתניהו, *מקום תחת השמש*, עמ' 131.

105. שם, עמ' 359.

106. *הארץ*, 21 באוגוסט 2015.

107. מדענים איראנים רבים מצאו את מותם בדרכים שאינן טבעיות. יש הסוברים של ישראל גם יד ורגל בתולעת